

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR
FÖLDRAJZ- ÉS FÖLDTUDOMÁNYI INTÉZET
Földrajztudományi Központ

**Bábolna és Mezőhegyes majorjainak fejlődése és mai
helyzete**

MIKLE GYÖRGY

TDK dolgozat

Konzulens: Dr. Győri Róbert

BUDAPEST, 2014

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés.....	3
2.	A közös múlt	5
3.	A második világháborútól a '90-es évekig.....	10
3.1	A „régi világ” vége	10
3.2	A kollektivizálás és az állami gazdaságok megerősödése.....	13
3.2.1	A változások hatásai Bábolnán	13
3.2.2	A változások hatásai Mezőhegyesen.....	16
3.3	A második világháború utáni időszak folyamatainak értékelése	18
4.	A rendszerváltás következményei, a puszták ma	23
4.1.	A majorok a városból.....	27
4.2	Bábolna majorjai – interjúk	30
4.3	Mezőhegyes majorjai – interjúk	33
4.4	Az interjúk tanulságai, a puszták mai helyzete.....	37
5.	Összegzés, eredmények.....	39
	Irodalomjegyzék.....	41
	Térkép- és ábrajegyzék.....	44

1. Bevezetés

Az egykori uradalmi települések, a majorok vagy puszták a tágabb közvélemény által kevésbé ismertek, habár még ma is elterjedt településforma az ország jelentős részén. A XIX. század második felétől intenzívebbé váló mezőgazdasági termelés szervezését a nagybirtokosok az egyes birtoktestek igazgatási és termelési központjainak létrehozásával oldották meg. Ennek eredményeként az ország nagybirtokok által uralt területein jelentős majorvilág jött létre. A majorokban helyezkedtek el a legfontosabb gazdasági és adminisztratív épületek, valamint az uradalmi cselédek lakásai.

Mezőhegyes és Bábolna esetében is majorok épültek az eredetileg csak katonai méntelepként működő, majd később mintagazdasággá fejlesztett birtokokon. Ezek a földek egészen a második világháború végéig kizárólag az állam kezében voltak. A mezőhegyesi méreteit és a termelés összetettségét vizsgálva is jóval jelentősebb volt a bábolnai birtoknál. A földosztás bizonyos mértékben mindkét gazdaságot érintette, a mezőgazdaság szocialista átszervezése során azonban a földek többsége visszakerült az államhoz. Bábolna a '60-as évektől több tekintetben is Mezőhegyes fölé emelkedett, a korábbi sorrend, mondhatni megfordult. A Bábolnai Állami Gazdaság mind földterületeinek gyarapodása, mind a gazdaságszervezés sajátos reformja, az iparszerű termelési rendszerek kialakítása következtében az ország legelőkelőbb gazdaságává vált. A rendszerváltás után az állami birtokok jelentős részét privatizálták, nagy területek, üzemek privatizációja jelenleg is folyamatban van. Napjainkban újabb tényezők határozzák meg egyes települések, térségek sikerességét: Bábolna az ország komolyabb gazdasági dinamikát mutató térségében, három ország fővárosához is viszonylag közel helyezkedik el, Mezőhegyes pedig a délkeleti határ mellett, az amúgy is rossz társadalmi mutatókkal rendelkező Békés megye szélén.

A fent vázolt folyamatok már önmagukban is a két település eltérő fejlődését sejtetik. Kutatásomban elsősorban a közigazgatási területükön elhelyezkedő külterületi lakott helyek, a majorok helyzetének változásait vizsgálom. Összehasonlítási alapként először a második világháború előtti állapotokat ismertetem. Ezt követően kísérem végig a múlt század második felében végbemenő változások hatásait a pusztákra és azok társadalmára. A két település fejlődését önmagában és egymással összehasonlítva is megvizsgálom, végül pedig a jelenlegi társadalmi kép bemutatásával zárom a dolgozatot.

A dolgozatban elsősorban a „történeti” témájú fejezetek esetében volt fontos a szakirodalmi elemzés. A majorok definiálásához többek között a velük foglalkozó

településföldrajzi irodalommal kellett megismerkednem. Itt Mendöl Tibor 1963-as *Általános településföldrajz* c. munkája, Erdei Ferenc (1940) *Magyar falu* és a témában frissebb kutatásokat végző Bajmócy Péter – Balogh András (2011; 2012) szerzőpáros, valamint Bajmócy Péter – Pócsi Gabriella – Józsa Klára (2008) által publikált tanulmányok voltak a legfontosabbak. Beluszky Pál (1999; 2005; 2008) művei a majorok megismerésén túl a tágabb történeti földrajzi kontextus megértéséhez is alapvetőek voltak. Szintén az általános irodalmak között említhetők a legfontosabb társadalomtörténeti munkák, például Gunst Péter (1998) *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig* című tanulmánykötete, illetve Gyáni Gábor – Kövér György (2004) *Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól a második világháborúig.* című könyve. A magyar agrártársadalommal foglalkozó szociográfiák közül alpműként említhető Illyés Gyula (1936) *A puszták népe* című írása, Féja Géza (1938) *Viharsarok: az Alsó-Tiszavidék földje és népe* pedig helytörténeti szempontból is fontos volt. Mátyus Aliz – Tausz Katalin (1984) *Maga ura parasztok és uradalmi cselédek* című szociográfiája a földosztás és a kollektivizálás cselédek közötti fogadtatására világít rá. A helyi viszonyok megismerésében további helytörténeti munkák, például Szakács Sándor (2010) *Bábolna újjászületése: Bábolna 50 évének változásairól*, vagy Balanyi Miklós (1996) Mezőhegyes majori iskoláiról szóló könyve volt segítségemre. A vizsgált településekkel foglalkozó társadalomtudományi munkák közül a Lengyel Zsuzsa (1988) által szerkesztett Bábolnáról szóló, illetve Vági Gábor (1994) mezőhegyesi tanulmányaiból összeállított kötetek voltak a legalapvetőbbek. Schlett András (2004) a Bábolnán végrehajtott gazdaságszervezési reformról szóló PhD értekezése szintén fontos volt.

A forrásdokumentumok közül történeti tekintetben *A Magyar Királyi Állami ménesházok: Mezőhegyes, Kisbér, Bábolna* (1933) című ismertető volt a leghasznosabb. A puszták helyzetét rögzítette a Bábolnán 2007-ben készített állapotfelmérés, illetve a Mezőhegyesen 2009-ben elfogadott településfejlesztési koncepció is kitért a helyzetükre.

A folyamatok elemzésénél a KSH népszámlálási adatai (1930; 1960; 1970; 1980; 1990), valamint a Magyarország helységnévtára (2003; 2011) is fontos alapot jelentettek. Bábolna és Mezőhegyes jelenlegi helyzetét, viszonyait, a városokban és majorvilágukban végzett terepbejárással, valamint interjúkészítéssel mértem fel. Az interjúzás során előfordult, hogy egyszerre többen is jelen voltak, illetve az interjú közben csatlakoztak a beszélgetéshez. Bábolnán és Mezőhegyesen is 7-7 interjút készítettem majori lakosokkal, az előbb említettek következtében pedig az interjúkban 9 bábolnai és 11 mezőhegyesi majori lakos szólalt meg. A majori emberektől azt szerettem volna megtudni, hogy milyen a majorban élni, mik a

problémáik, milyen munkalehetőségek vannak, hogy látják a major jövőjét, milyenek a lakáskörülményeik. Céлом volt, hogy a majorok közötti különbségeket is meghatározzam, így igyekeztem minél több, előzetesen eltérő helyzetűnek gondolt majort felkeresni, és mindenhol legalább egy lakost megkérdezni. Az alanyok kiválasztásakor arra törekedtem, hogy több korcsoport is képviseltetve legyen, azonban zömmel idősebbekkel találkoztam a majorokban. Az önkormányzatnál dolgozó helyiekkel is beszélgettem, Bábolnán a város jegyzőével, illetve a településgazdával, Mezőhegyesen pedig az egyik tanyagondnokkal készítettem interjút. Tőlük azt szerettem volna megtudni, hogy milyennek látják a majorok helyzetét a városból, melyek a legfontosabb társadalmi jellemzőik napjainkban, milyen a város viszonya, és mik a céljaik a majorokkal.

2. A közös múlt

A mai Mezőhegyes és a mai Bábolna területe a XVIII. század végéig környező falvak határát alkotta, miután a török háborúk korában a lakosság elmenekült, a korábbi falvak elpusztultak. Mezőhegyesen 1784-ben, majd Bábolnán 1789-ben alapították a birodalom katonai lótenyésztésével megbízott ménesintézeteket. A magyar állam kezébe a kiegyezés után kerültek ezek a birtokok, és rövidesen megindult működésük megreformálása. Az 1870-es évekig kizárólag lótenyésztéssel foglalkozó, katonai személyzettel rendelkező ménesek igazgatását kettéosztották. A megreformált birtok egyik része továbbra is csak a lótenyésztéssel foglalkozott, a másik azonban a jövedelmezőség biztosítására megkezdte a különböző ipari- és takarmánynövények termesztését, valamint az istállózó állattartást (Gunst P. – Wellmann I. 1989, Vági G. 1994). A cél tehát önfenntartó birtokok létrehozása volt, rövidesen pedig a jövedelmezőségen túl a mintaszerű termelés is elvárassá vált, valamint a mezőgazdasági innovációk terjesztése, ami az akkori Magyarország másik két ménesbirtokáról, a kisbériről és a fogarasiról is elmondható (Beluszky P. 2005). A birtokok gazdálkodásának rendszerét a magánnagybirtokok működésének adaptálásával hozták létre (Vági G. 1994). Ez azt jelentette, hogy a birtokok területén megkezdődött a majorok kiépítése. A majorok sajátos életjelenségekkel és társadalommal rendelkező települések, amelyek tehát a bábolnai és mezőhegyesi megjelenésükkor az ország más tájain már megjelentek és elterjedtek, illetve terjedőben voltak. Az alábbiakban ezek általános jellemzőit ismertetem.

A puszták a nagybirtok egy birtoktestének igazgatási központjai voltak, ahol a munkákat végző cselédek és a birtokos által kinevezett gazdatiszt, a puszta életének irányítója élt. Elterjedésük a XIX. század második felétől indult meg, amikor a mezőgazdasági termelés intenzívebbé tételének igénye mellett a jobbágyfelszabadítás következményei is a termelés

rendszerének megújítására sarkallták a nagybirtokosokat. A megoldást a földjeiken elhelyezett gazdálkodási-igazgatási központok létrehozása jelentette. Ezeken a telepeken helyezték el a legfontosabb gazdasági épületeket (magtár, istállók), a birtokon dolgozó bér munkások, a cselédek lakhelyéül szolgáló sorházakat, illetve sok majorban épült valamiféle urasági vagy gazdatiszti lakás, esetleg kastély.

A puszták társadalma meglehetősen sajátos volt. Az egy évre szerződött cselédek mellett elsősorban nyáron jelentek meg időszaki munkások: napszámosok és summások. A legismertebb írás a témában Illyés Gyula *Puszták népe* (1936) című szociográfiája. Önéletrajzi elemekkel átszőtt munkájában képet ad a cselédi lét kilátástalanságáról. A rengeteg és kemény fizikai munka, a kevés járandóság, az egészségtelen lakáskörülmények, a gazdatiszthez és az urasághoz fűződő megalázó függelmi viszony jelentik Illyés számára a cselédség életkörülményeinek legmeghatározóbb jellemzőit. Gunst Péter (1998) ezt a negatív képet némileg árnyalja társadalomtörténeti munkájában. Érvelésében a cselédek teljes évi járandóságának, a kommenciónak az értékét számítja át pengőbe. A nagyobb részt terményekből, tűzifából esetleg a saját állat tartásából származó jövedelem Gunst szerint nemritkán magasabb volt, mint az önálló törpebirokos parasztság jövedelme. Ráadásul az önálló gazdák számára ott volt a termés elmaradásának veszélye, a cselédeket azonban az uradalmak minimális juttatásban minden évben részesítették. A Gyáni – Kövér szerzőpáros (2004) az uradalmakban meglévő orvosi szolgáltatásra, így a cselédek orvosi ellátásának biztosítottságára hivatkozva jegyzi meg, hogy az amúgy kiszolgáltatott és megvetett réteg helyzete nem feltétlen volt a legrosszabb az akkori agrártársadalomban.

A puszták a településföldrajz szempontjából különleges jelenségnek minősülnek. Mendöl Tibor *Általános településföldrajz* (1963) című monográfiájában a majorok mint nehezen besorolható települések jelennek meg. A lakóhelyegységek és a munkahelyegységek egymáshoz fűződő térbeli viszonyából (magános vagy csoportos), valamint a települési funkciókból (falusias vagy városias) kiindulva 4 kategóriát állított fel a települések osztályozására. A majorokat ez alapján egyik kategóriába sem lehet fenntartások nélkül besorolni. A magános település jellemzője ugyanis, hogy a lakóhelyegységek egymással nem érintkeznek, mindegyiket a hozzá tartozó munkahelyegység veszi körül. A csoportos település esetében ezzel szemben a lakóhelyegységek egymás mellett találhatók, a munkahelyegységek pedig tőlük térben elválasztva. Az egymással érintkező több lakóhelyegység (cselédlakások) és a velük érintkező egyetlen munkahelyegység (a nagybirtok birtokteste) véleménye szerint némi megengedéssel eredményezhet magános települést, és mivel a legfőbb tevékenységet a mezőgazdasági termelés jelenti, ezért a majort lehetséges a falusias magános települések közé

sorolni. Azonban mégis átmeneti településtípusként határozza meg, mivel a csoportos települések jellemzőivel, például viszonylag nagy (nem ritkán 200-300 fős) népességszámmal is rendelkezhet. Erdei Ferenc más megközelítésben vizsgálja ezt a településtípust, aminek eredményeként a majorokat a falvak közé sorolja. A legfontosabb falusias jegyekként a „társadalmi kiegészülést”, vagyis a munkamegosztást és a nagyobb puszták intézményellátottságát (bolt, templom, iskola) emeli ki. Amiben álláspontja szerint a major különbözik a falvaktól, a benne élők önállóságának hiánya, és a „rendies hierarchia”. Valóban, a már említett cseléd-gazdatiszt viszonyon túl további hierarchikus tagolódás volt jellemző a pusztákra, cseléd és cseléd között is viszonylag nagyobb különbség lehetett a megbecsültség szempontjából, aszerint, hogy mi volt a szerepe az uradalmi munkamegosztásban. Összességében a falvak egy igen különleges típusaként értelmezi a vizsgált településeket (Erdei F. 1940). Beluszky Pál a majorokat önálló településként határozza meg. Indoklásában kifejti, hogy egy-egy falunak ugyan közigazgatásilag alá volt vetve a határában lévő puszták, de működése tőle független volt. Az önálló települési lét mellett szól a már Erdeinél is megismert intézményellátottság is (Beluszky P. 2008). Látható tehát, hogy a településföldrajzzal foglalkozó kutatók egy különleges településnek tartják a pusztákat, amelyek a hagyományos települési kategóriákba nehezen sorolhatók be.

A magánnagybirtokokon a XIX. század második felétől elterjedő majoroknak tehát a fentiek voltak a legfontosabb jellemzőik. Érdekes megvizsgálni, hogy a ménésbirtokok esetében mennyire beszélhetünk az uradalmak viszonyainak egy az egyben történő átvételéről, vagyis a kérdés, hogy az állami birtokok a második világháború előtt miben különböztek a többi uradalomtól. Ami az általam vizsgált két birtokra jellemző volt – az egy tagban lévő hatalmas birtoktest – a magángazdaságoktól már önmagában is egy jelentős eltérést képvisel. Ugyan a nagybirtokosok jelentős érdekérvényesítő képességgel rendelkeztek, a földjeik általában elszórtan, több falu határában helyezkedtek el. Lényegében az egymástól távolabb lévő és elszigetelt birtoktestek igazgatási, irányítási nehézségeinek megoldását is segítette a majorok létrehozása. Bábolnán és Mezőhegyesen ugyan nem voltak legyőzhetetlen távolságok a központi major és a határ legtávolabbi pontja között, mégis indokolt volt a majorok kiépítése. Már a katonai ménés idején létrejöttek a határ bizonyos pontjain telepek, amit a legelők közelsége és a betegségek terjedésének megelőzése, valamint a különböző fajták elkülönített tenyésztése indokolt (Gunst P. – Wellmann I. 1989, Vági 1994). Ennek a szem előtt tartásával, gyakran a korábbi telepek helyén itt is a magánbirtokokhoz hasonló majorok épültek. Mezőhegyes esetében kijelenthető, hogy a majorok, nem valamely község közigazgatási fennhatósága alatt működtek, igazgatásukat a

ménésbirtok vezetősége végezte. Bábolna területe ugyan közigazgatásilag Banához tartozott, a település élete attól független volt, a ménésbirtok önálló hatáskörrel bírt például az intézmények működtetése terén (lásd alább). A birtok központja, a már korábban említett központi major ma is őrzi mindkét településen a funkciójából eredő jellegzetes jegyeket. A központban a társadalom és az épületállomány is más jellegű volt, mint a majorokban: jellemzően katonatisztek lakták, és a reprezentatív épületek túlsúlya volt jellemző rá. A *Magyar Királyi Állami Ménésbirtokok* (1933) című ismertetőből a ménésbirtokok további olyan jellemzőit is megismerhetjük, ami a magángazdaságokra nem volt érvényes. Mezőhegyesen és Bábolnán is volt uradalmi kórház, gyógyszerészet és sportpályák. Az is kiderül, hogy „Az elaggott gazdasági cselédek és cselédözvegyek, árvák gabonasegélyekben részesülnek.” (2. o.). Ez a többi uradalomban általában csak esetleges volt. Ezt bizonyítja az Esztergomi Érsekséghez tartozó Csém történetét bemutató helytörténeti munka, amelyet Bilkó István (2005) írt. A könyvben több kérvényt is idéz, amelyet idős vagy súlyos betegség miatt munkaképtelenné vált cselédek nyújtottak be az uradalomhoz, némi kegydíj reményében. Ezek kimeneteléről elmondható, hogy gyakran utasították el őket, esetleg megkerülték a rendszeres segélyezést, és egyszeri juttatásban részesítették a volt cselédet. Az állami birtokokon dolgozók más szempontból is jobb helyzetben voltak, mint a magánuradalmaknál szolgálók. A némileg jobb körülményekről tanúskodik a Sára Sándor által rendezett, 1985-ben megjelent dokumentumfilm Bábolnáról. A filmben megszólalnak volt cselédek is, és a velük készült interjúból kiderül, hogy a ménésbirtokon szolgálók előre meghatározott bérben részesültek, míg máshol a juttatás értékét az adott évi termés is befolyásolta. Így, amint mondják, igyekeztek a birtokon maradni. Ez a jellemző csak egy volt a sok közül, ami a ménésbirtokokat különálló világgá tette. A mezőhegyesi uradalomra nem véletlen használták olyan gyakran az „állam az államban” jelzőt. A ménésbirtokok érdemeit taglaló *Magyar Királyi Állami Ménésbirtokok* ugyanúgy az 1930-as évek viszonyaiba enged bepillantást, mint Féja Géza *Viharsarok* (1938) című szociográfiája. Féja azonban keményen kritizálja a Mezőhegyesi birtokot a cselédek kihasználása, rossz életkörülményei miatt. Az előzőekben megismert pozitívumok ellenére a cselédek sora itt is nehéz volt. Amint írja: „Állatok és urak kacsalábon forgó kastélya, cselédek és munkások siralomháza. Maga a központ olyan, mint a gyarmat székhelye. Tündöklő úrilakok, fényes kaszinó, rend, tisztaság és némaság. A béreslakások már nem tükrözik a »mintaszerűséget«, gyarlók, földesek s még a külön konyha-rendszert sem sikerült teljesen megvalósítani. A kövér, kéjjel kérődző állatok faránál sápadt, sovány, rosszul táplált, gépszerűen mozgó béresek állnak.” (189. o.).

Bábolna és Mezőhegyes ugyan azonos céllal és elven szerveződtek, érdemes mégis megvizsgálni, hogy miben különböztek egymástól a második világháború előtt. A legszembeütőbb a két birtok mérete közötti különbség volt. Mezőhegyes közel 30 ezer kataszteri holdas határral bírt, míg Bábolna 7100 holdat tett ki. Ez a méretbeli különbség a népességszámban is megmutatkozott: Mezőhegyesen 8400 fő, míg Bábolnán nagyjából 1500 fő élt a '30-as években. A majdnem hatszor nagyobb népesség négyszer akkora területen oszlott el Mezőhegyesen, mint Bábolnán. A bábolnai és a mezőhegyesi birtokok népességének térbeli eloszlásáról az 1. illetve a 2. térkép nyújt tájékoztatást. Mindkét esetben az 1930-as népszámlálást vettem alapul. Az egyes majorok népességszámát ekkor még nem jegyezték fel, csupán a gazdasági kerületekét, így a térképek ezek adatait mutatják. Bábolnán a népszámláláskor 2 kerület (Farkaskút és Csemerháza) majorjait együtt, a Nagybábolnai kerületben találhatókét viszont külön-külön jegyezték fel, ezek a Jégermajor, a Bábolnai kismajor, a Hetesmajor és a Belmajor, vagyis a központ voltak. A térképezéskor a központot külön ábrázoltam, a Nagybábolnai kerület értékét pedig a másik három major népességszámának összeadásával számoltam ki. A népszámláláskor feljegyzett kerület- és majornevek azonosítását egy, az 1930-as évek eleji állapotokat ábrázoló térkép segítségével végeztem (M. Kir. Állami Ménesbirtokok 1933). Mezőhegyes esetében a központ 2000 fő feletti népességszámával messze a kerületek átlaga fölött volt. Ezen kívül Belsőmezőhegyes rendelkezett kiugróan magas, a Kovácsházi kerület pedig feltűnően alacsony népességszámmal. Összességében a 9 gazdasági kerületből 7-re nagyjából a 600-700 fős szám volt jellemző, vagyis a kerületek többségét tekintve egyenletesnek mondható a népesség eloszlása. A jóval nagyobb mezőhegyesi birtok gazdálkodási szervezete is összetettebb volt. A mezőgazdasági termelésben keletkező termékeket többféleképpen is feldolgozták: cukorgyár, kendergyár és több szeszgyár is működött, míg Bábolnán csupán egy malom, a termelés tehát az előbbi birtokon sokkal diverzebb volt. Ipari vasút is épült Mezőhegyesen, valamint az öntözés biztosítására csatornarendszer. A méretbeli különbségek ellenére azonban Bábolnán is megvoltak azok a létesítmények, amelyek a modern birtok presztízsét növelték, például uszoda és sportpálya (M. Kir. Állami Ménesbirtokok 1933). Az óriási mezőhegyesi határ drótkerítéssel volt körülvéve, tehát fizikailag is el volt zárva a külvilágtól (Hollós L. 2009). Bábolna jóval „nyitottabb” volt ebben az értelemben, hiszen rajta haladt keresztül a Budapestről Bécsbe tartó régi kereskedőút, a „mészárosok útja”. Ami a mezőhegyesi birtok méretből következett még, az a majori iskolák kiépítésének szükségessége volt. Mivel a legtávolabbi major a központtól 11 km-re volt, az ott lakó gyerekek a központba nem tudtak volna nap, mint nap bejárni. Balanyi Miklós (1998), egykori majori tanító írta meg a pusztai

iskolák történetét, könyvével egy letűnt világnak akart emléket állítani. Az első külterületi iskolát 1889-ben nyitották meg, a legtöbbet az 1910-es években. Az 1940-es évek második és az '50-es évek első fele között működött a legtöbb majorban iskola, ekkor számuk 14 volt (3. térkép). Zömmel az úgynevezett „főmajorokban” álltak, némelyikben 200 fő volt a legmagasabb gyerekszám története során. A munkából kitűnik, hogy ez az iskolarendszer jól szervezettnek volt mondható, a gyerekek szállításáról az uradalom gondoskodott. Bábolnán erre a rendszerre nem volt szükség, a központban található iskola volt az egyetlen oktatási intézmény a birtokon (Pusztai J. 2000).

Összességében megállapítható, hogy több különbség is akadt a két birtok között, például a gazdasági tevékenységek diverzitása, az iskolarendszer összetettsége, a közlekedési infrastruktúra kiépítettsége terén. Ezek a különbségek azonban elsősorban a birtokok méretéből adódtak. Az azonos szerveződési elv (majoros rendszer), a gazdálkodás módja (lótenyésztés és a jövedelmezőséget biztosító tevékenység, elsősorban állattartás), a más birtokoktól való eltérések (fix kommenció, „szociálpolitikai intézmények” jelenléte), az őket alkotó társadalom azonos jellege (a központokban katonatisztek, a majorokban gazdasági cselédek) olyan közös jellemzők, ami alapján a hasonlóságok dominanciájáról kell beszélnünk. Ez a közös múlt a második világháború végéig tartott.

3. A második világháborútól a '90-es évekig

3.1 A „régí világ” vége

A hazai társadalom fejlődésének szempontjából meghatározó jelentőségű töréspont volt a második világháború vége. A korábbi állapot felbomlásában döntő szerepe volt a földbirtokviszonyok radikális megváltozásának. A 600/1945. M. E. rendelet értelmében a korábbi nagybirtokok felosztásra kerültek, így a majorok és a majori társadalom egy teljesen új helyzetben találta magát. Az általam vizsgált birtokokat nem osztották fel teljes egészükben, így ez az új helyzet csak pusztáik egy részét érintette radikálisan. Az állami kézen maradt földek, birtokok feladata a mintaszerű termelés továbbvitele volt, azonban minden állami támogatást megvontak tőlük, sőt a feleslegek beszolgáltatását várták el (Szakács S. 1969). Ez a helyzet nagyban különbözött a két világháború előtti állapotoktól, amikor az állam a veszteséges években gyakran nyújtott anyagi támogatást a birtokoknak.

A majorok társadalmát alkotó cselédek számára a változások az ország legtöbb pontján azt jelentették, hogy a korábbi életvitelük folytatása lehetetlenné vált, az uradalom, amit szolgáltak, megszűnt. A földosztásról szóló rendelet a cselédeket a kedvezményezettek csoportjába sorolta, vagyis lehetőségük volt földhöz jutni, és önállósulni. Több mint felük ezt

az utat választotta, azonban hamarosan jelentkeztek a problémák is. Az önállóságban járatlan, a gazdálkodásnak csak egy-egy részterületét ismerő cselédek gyakran nem tudták megszokni az új életformát. Ráadásul technikai akadályai is voltak a sikeres termelésnek, hiszen legtöbbjük semmiféle eszközzel nem rendelkezett, nem voltak gépeik, sem igavonó állataik (Gunst P. 1998, Bilkó I. 2005). Ahol megmaradt a birtoknak legalább egy része, mint például a korábbi ménesbirtokok esetében, ott a cselédek döntéskényszerbe kerültek: belevágjanak az ismeretlen és bizonytalan önállóságba, vagy az állami kézen maradt gazdaság alkalmazottai legyenek (Vági G. 1994)? Az egész életükben függésben létező cselédek nagy részének az önállóság gondolata félelmetesnek tűnt. A „parancsok” teljesítéséhez szoktak, nem tudták kezelni ennek hiányát, valamint az uradalom valamiféle biztonságot is jelentett, sokszor csupán az életben maradáshoz elég, de mégiscsak biztos jövedelmet kaptak (Mátyus A. – Tausz K. 1984). A sikertelen önállósodás, illetve az önálló gazdálkodás feltételeinek hiánya sokakat a frissen szerzett földekről való lemondásra ösztönzött. Ennek következtében az állami földterületek folyamatosan gyarapodtak a földosztás utáni években (Dr. Molnár I. – Szabóné Dr. Medgyesi É. 1987). Az alábbiakban bemutatom a földosztás körülményeit és hatásait Bábolna és Mezőhegyes esetében.

A ménesbirtokok tehát nem kerültek teljes felosztásra, azonban földterületük egy részét át kellett engedniük az újjgazdáknak. Bábolnán ez a veszteség nem volt jelentős, mintegy 100 kataszteri holdat osztottak ki, ez a birtok 1930-as területének mindössze 1,4 %-a. Ebből a földből 43 család részesült, akik a központ mellett található Hetesmajorban kaptak lakóhelyet (Schlett A. 2004, Szakács. F. 2010). Összességében látható, hogy a birtok nagy része érintetlen maradt, a majorok egy kivétellel továbbra is az állam tulajdonát képezték.

Mezőhegyesen a földosztás sokkal jelentősebb változásokat hozott. A birtok szélén található földeket kiosztották az igénylők között. Ez 16 ezer holdnyi területet, vagyis a birtok korábbi területének több mint a felét (53,7%-át) érintette (Vági G. 1994). A mezőhegyesi területekből részesülő újjgazdák zöme a szomszéd falvakból került ki, a korábbi zárttság minden értelemben megszűnt, ugyanis még a birtok körül található drótkerítést is elbontották (Tóth I. 1984). A földosztás a korábbi településszerkezetet is jelentősen átalakította. A központi majortól északra kiépült az Újtelep, ahol a földhöz jutott gazdák egy része fogott építkezésbe. Így gyakorlatilag egy teljesen új településrész jött létre, ami a régi központtal érintkezett. Ennek a településrésznek a társadalmát zömmel a korábbi cselédek, nincstelenek rendkívül szegény rétege tette ki, ami a lakások minőségére is kihatott: általában gyenge minőségű vályogházakat építettek (Vági G. 1994). A birtok szélén, a kiosztott földek között található majorok drasztikus átalakuláson estek át. A jellemzően a szomszéd falvakban élő

újjgazdák a puszták épületállományának jelentős részét elbontották, egyszerűen „széthordták” a majort (Hollós L. 2009). Az elbontott épületek anyagát aztán általában saját házuk építésére használták fel. A mezőhegyesi határ bizonyos pontjain tanyák alakultak ki, vagyis egy újabb településforma jelent meg, az önálló földdel rendelkező parasztság sok esetben saját birtokán építkezett. Számos majort azonban nem hagytak el a lakók, viszont jelentősen átalakították őket. A hagyományos településszerkezet a legtöbb helyen egy az egyben megszűnt, és helyette rendezett, utcás szerkezetű települések alakultak ki a régi major helyén (Vági G. 1994, Balanyi M. 1996) Ezek a telepek tehát élesen elütöttek a többi majortól. Morfológiai szempontból inkább egy megtervezett, szabályos alaprajzú faluhoz hasonlítottak. A kialakuló utcahálózat, az önálló portákon álló parasztházak egyértelműen megkülönböztették azokat a majorokat, amelyeket érintett a földosztás, azoktól, amelyek állami kézben maradtak. A benne élők társadalmi státusza is más volt, ugyanis a „régí típusú” majorokban lakók zömmel az Állami Gazdaság alkalmazottai lettek, az új majorok lakosai viszont önálló földdel rendelkező, zömmel kisbirtokos parasztok voltak. Nem csupán a ménesbirtok, de a település is veszített területeket. Az 1800-as évek végén a szomszédos kovácsházi uradalomtól a birtokhoz csatolt, úgynevezett „kovácsházi kerület” földjei és majorjai a mezőkovácsházi gazdák kezére kerültek, és a szomszédos Végegyháza vette át a szóban forgó terület igazgatását. Még az első világháború utáni békéhez kötődik Mezőhegyes határszélre kerülése. A relatív földrajzi helyzet megváltozásának hatását a korábban megismert zártság, a Fėja által is hangoztatott saját, belső törvények jelentősen tompították. A birtok kizárólagos uralmának megszűnése, korábbi jogköreinek leépülése után Mezőhegyes is elkezdett ugyanazoktól a külső körülményektől függeni, mint az összes többi település. Ezek közül a határmegvonáshoz kötődik a korábban Aradra vezető vasútvonal elvágása, amely vonal a mai napig Battonyán ér véget. A gazdaság az elvesztett területeken túl további veszteségeket is elkönyvelt, mivel leválasztották róla és önálló vállalatokba szervezték az ipari melléküzemeket, úgymint a cukorgyárat, vagy a kendergyárat. A második világháború előtt a ménesbirtok által ellátott szolgáltatások, fenntartott intézmények szintén kikerültek a gazdaság hatásköréből. Így például az egészségügyi létesítményeket az Egészségügyi Minisztérium, az iskolaépületeket és az oktatás megszervezését a Népművelésügyi Minisztérium vette át (Tóth I. 1984).

Összességében látható, hogy Bábolnán jórészt az állami földek maradtak túlsúlyban, Mezőhegyesen azonban a földosztás sok majort érintett, és jelentősen átalakította a település képét, a helyi társadalmi viszonyokat.

3.2 A kollektivizálás és az állami gazdaságok megerősödése

Az 1948-ban lezajló politikai változások, vagyis a Magyar Dolgozók Pártjának hatalomra kerülése ismét egy újabb korszak határát jelentette. A szovjet minták követése vált általánossá, valamint az élet minden területén az ideológiai, politikai alapú gondolkodásmód terjedt el. A mezőgazdaság esetében a szovjetizálás az önálló gazdálkodás megszüntetésére, a közös, szövetkezetek keretében, illetve állami gazdaságok által folytatott nagyüzemi termelés általánossá tételére irányult. Ez a 3 évvel korábbi földosztáshoz képest egy igencsak jelentős fordulatot jelentett az agrárpolitika területén. Már a fordulat előtt is zajlott az állami földterületek növekedése a gazdálkodást feladó újgazdák révén, a kollektivizálás megindulása után azonban ez a folyamat felgyorsult. Például a Mezőhegyesen kiosztott 16 ezer holdból 10 ezer került vissza az állam tulajdonába 1950 és 1952 között. Az egész országra jellemző volt, hogy a termelőszövetkezetek szervezése nehézkesen ment, a gazdák nem akartak lemondani a nemrég megszerzett és régóta várt önállóságról. Így ez a folyamat csak a '60-as évek elejére fejeződött be. Az általam vizsgált települések közül, mint láttuk, csak Mezőhegyesen volt számottevő az önálló parasztság jelenléte, akik a termelőszövetkezetek szervezésének potenciális célpontjai voltak. Az 1950 és 1952 között megvalósuló, 10 ezer holdas növekmény annak volt a következménye, hogy az újgazdák inkább az államnak adták vissza a földet, mint az újonnan alakuló termelőszövetkezeteknek (Vági G. 1994). Az alábbiakban a két település esetében külön-külön tekintem végig a szocialista mezőgazdaság kiépülésének és fejlődésének folyamatát, és hatását a települések és társadalmuk fejlődésére.

3.2.1 A változások hatásai Bábolnán

Bábolnán az állami gazdaság területe a kommunista hatalomátvételt követő években gyarapodott, azonban itt, Mezőhegyessel ellentétben a növekmény nem a szövetkezetek elől az ÁG-ba „menekülő” újgazdák földjeiből állt, hanem más, a birtoktól korábban független földterületekből. A Kisbéri ménesbirtok két kerületét (Vasdinnye és Tarcs), valamint korábban a Pannonthalmi Apátság birtokát képező Ölbő és Mihályháza nevű majorokat is a Bábolnai Állami Gazdaság igazgatása alá rendelték, így területe 9600 kataszteri holdra emelkedett, vagyis a ménesbirtok két világháború közötti területének mintegy 35%-ával lett nagyobb (Schlett A. 2004). A gazdaság tehát dél felé „terjeszkedett”, újabb puszták kerültek az irányítása alá, ráadásul olyanok, amelyek közigazgatásilag más települések alá tartoztak. Bábolna 1958-ban lépett az önálló tanácssal rendelkező települések közé, amikor kivált a szomszédos Bana adminisztratív fennhatósága alól. Nemcsak Bábolna, hanem az állami gazdaságok életében, és az ország mezőgazdaságának fejlődésében is kiemelkedő jelentőségű

volt a Burgert Róbert nevéhez köthető reformsorozat véghezvitele. Burgert 1960-ban került a gazdaság igazgatói székébe, és néhány év után megkezdte a mezőgazdasági termelés iparszerűvé tételét. Az iparszerű termelés lényegében az adott tevékenység nagy volumenben, jelentős tőkeráfordítással és integrált szemléletben történő folytatását jelentette (Schlett A. 2004). Ez Bábolnán először a baromfitenyésztésben valósult meg, majd fokozatosan más ágazatokban is alkalmazták. A baromfihús után a tojás termelésére, később a takarmányozás szempontjából leggazdaságosabbnak ítélt kukorica termesztésére, majd a sertés és a juh tenyésztésére is kiterjedt (Lengyel Zs. 1988). Burgert érdeme elvitathatatlan a megvalósítás terén, hiszen mindezt úgy vitte végbe, hogy a korabeli viszonyok között egyedülálló módon nyugati (NSZK, illetve USA-beli) cégekkel hozott létre közös vállalatokat, vásárolt gépeket és technológiát. A bábolnai modellt az ország minden táján igyekeztek átvenni. A gazdaság nevét működésének csúcán, 1973-ban a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Bábolnai Mezőgazdasági Kombinátra változtatta. A névváltoztatást a termelésszervezés speciális megvalósulásán túl a gazdaság méretének minden korábbit meghaladó növekedése is indokolta (1973-ban a korábbi Szendrői, Uraiújfalui és Putnoki Állami Gazdaságot is Bábolnához csatolták). Az ország állami gazdaságai ezt követően egymás után tűzték ki célul a „Kombinát” cím megszerzését. A Mezőhegyesi Állami Gazdaság az elsők között (Agárd és Bóly mellett), a '70-es évek elején vált kombináttá. A kombinátok, élükön a bábolnaival az ipari üzemek termelését sok esetben meghaladó értéket állítottak elő ebben az időszakban, jelentős exportforgalmat bonyolítottak le nem kizárólag mezőgazdasági termékek, de termelési technológiák formájában is (Schlett A. 2004). A Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát tehát jelentős hatást gyakorolt a magyar nagyüzemi mezőgazdaság fejlődésére. Kérdés, hogy a helyi viszonyok miképpen változtak meg a Gazdaság megerősödése és terjeszkedése közben, illetve következtében.

A településszerkezet a központban jelentősen átalakult. A Kombinát az ország minden tájáról vonzotta az agrárszakembereket, illetve a képzetlenebb munkaerőt is, akiknek kedvezményes feltételekkel biztosítottak házhelyeket. Ennek következtében számos új, családi házas utca épült a korábban tipikus majori morfológiával rendelkező központban. A '60-as évektől lakótelepek is épültek tömbházakkal. Ezek a beruházások a messzebből érkezett betelepülőkön túl a majorokból beköltöző jelentős számú népesség lakhatási viszonyainak megoldása miatt is indokoltak voltak (Szakács F. 2010). Ennek következtében tehát jelentősen módosult a központi település jellege. A majorok fejlődésére szintén a gazdaság hozzájuk fűződő viszonya volt a legnagyobb hatással. Az iparszerű termelés, mint korábban láttuk, a nagyfokú koncentráción alapult. Ahhoz azonban, hogy nagyszámú

állatállományt koncentráltan tudjanak tartani anélkül, hogy a teljes állomány esetleges pusztulásának kockázata állna fenn, az állattartó telepeket a térben elszórtan kellett elhelyezni. Így a korábbi, a ménes idején kialakult telephelyi struktúra megmaradt. Ennek következtében sok major mellett jött létre telep, sőt gyakran a major helyén épültek fel az istállók, miután a lakosok elköltöztek korábbi lakhelyükről.

A pusztákkal mint lakóhellyel kapcsolatban némileg ellentmondásos volt a Kombinát vezetőségének álláspontja. Egyrészt azt szorgalmazták, hogy minél többen költözzenek a központba, hiszen ezt szolgálták a lakótelep-építések és a saját ház építésére adott kedvezmények, valamint 1975-ben például tilalmat rendeltek el a majorokban való építkezésre. Másrészt viszont a dolgozók helyben maradását sem lehetetlenítették el, hiszen támogatták az autóbuszos összeköttetés fenntartását, boltok működhettek a majorokban (Lengyel Zs. 1988). Ezen túl a gazdasági telepek mellett élők munkába járására sem volt gondja a Kombinátnak, amennyiben engedélyezték a dolgozók helyben maradását. A majorokban ugyanis elsősorban a telepek alkalmazottjai éltek. Nagy részük a korábbi cselédlakásokban, azonban néhány majorban az '50-es, '60-as években épültek nagyobb alapterületű lakásokat tartalmazó ikerházak. A '80-as évek második felének állapotát mutatja be a Lengyel Zsuzsa (1988) által szerkesztett *Bábolna* című tanulmánykötet. Az alapvetően szociológiai szemléletű munka külön kitér a majorok állapotára. Megemlíti, hogy a majori lakások állapota és komfortfokozata is elmarad a központiakétól. A lakók körében végzett felmérésre hivatkozva közöl egy statisztikát, ami alapján 5 fokozatú skálán (igen jó – jó – megfelelő – tűrhető – kimondottan rossz) mérve a központban élők 73%-a volt elégedett saját lakáskörülményeivel, vagyis az első két kategória valamelyikét adta meg, míg mindössze 8%-uk érezte úgy, hogy tűrhető, vagy kimondottan rossz a lakáshelyzet. A majori lakosok esetében ez az arány jelentős eltérést mutat, hiszen a megkérdezetteknek mindössze 32%-a érezte igen jónak, vagy jónak lakáshelyzetét, míg 44%-uk tűrhetőnek vagy kimondottan rossznak gondolta. A kutatók megállapították, hogy néhány majorban kifejezetten rossz állapotúak a lakások, de a könnyebben megközelíthető majorok ennek ellenére is viszonylag magas népességgel rendelkeztek. A pusztai társadalom némileg idősebb korszerkezetét, valamint azt is megemlíti, hogy a szolgálati lakások alacsony költségei miatt az anyagi gondokkal küzdők közül sokan költöztek a majorokba.

A fenti tanulmány a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát helyi társadalomra való hatását is elemzi. Megállapítja, hogy a településen a Kombinát alakította a társadalom életmódját, szokásait. Ennek következtében a munka vált a bábolnaiak életének legmeghatározóbb részévé, ami komoly problémákat (túlterheltség, stressz, a pihenni tudás

hiánya) okozott, és rontotta a dolgozók mentális egészségi állapotát. Ez kifejezetten a vezető beosztásúakra volt érvényes a kutatás szerint (Lengyel Zs. 1988).

Érdekes kérdés, hogy a gazdálkodásnak az iparszerű termelési rendszerek terjedésének következtében végbement nagymértékű átalakulása hogyan hatott a második világháború előtti időszak egyik legfontosabb ágazatára, a lótenyésztésre. Bábolna létrejötté a fent megismerteknek megfelelően a hadsereg lótenyésztéséhez köthető, azonban a második világháború utáni időszakban egészen másra helyeződött a hangsúly: ekkor minden töke néhány haszonállat tenyésztésére, valamint takarmányozásuk intenzív nagyüzemi körülmények közötti megvalósítására összpontosult. A lótenyésztésről elmondható, hogy kis híján teljesen megszűntették. 1963-ig folyamatosan csökkent a lóállomány, aminek oka, hogy kezdetben a nagytestű igavonó lovakra volt igény a karcsú, bábolnai tenyésztésű arab lovak helyett, majd a gépesítéssel minden gazdasági hasznuk megszűnt. A Kombinát vezetése végül, a hagyományokra való tekintettel úgy döntött, hogy nem számolja fel teljesen a lótenyésztést. Az ágazatnak reprezentatív szerepet szántak, valamint a lovassportok fennmaradását is támogatták, így a hangsúly a sportlovak tenyésztésére került (Hecker W. 1994, Schlett A. 2004). Mindehhez persze az kellett, hogy kiépüljön egy olyan mezőgazdasági nagyvállalat, amely pusztán reprezentatív célokból fenn képes tartani egy olyan drága ágazatot, mint a lótenyésztés. A lótenyésztés jelentősége csökkenésének szintén van társadalmi vonzata. Ez a váltás ugyanis értelemszerűen magával hozta a korábbi szakmák helyett újak megjelenését, hiszen például a baromfitenyésztés egészen más szaktudást igényelt, mint a lótenyésztés (Schlett A. 2004).

3.2.2 A változások hatásai Mezőhegyesen

A kollektivizálás megkezdése Mezőhegyesen, a fent említetteknek megfelelően beindította az állami földek területének növekedését, mivel az útgazdák közül sokan mondtak le földjükről az Állami Gazdaság javára. Ennek a folyamatnak a végén is maradtak azonban olyanok, akik inkább a termelőszövetkezeti tagság mellett döntöttek. A Tsz-ek jellemzően a mezőhegyesi határ külső részén lévő majorokban alakultak. A szövetkezetek egy részét a helyben élők alapították, voltak azonban olyanok, amelyeknek valamelyik szomszédos településen volt a székhelye. A lakosság ebből a szempontból szintén vegyes volt: bizonyos majorokban csak néhány volt cseléd élt, a szomszéd községek parasztjai alkották a népesség nagyobb részét (Vági G. 1994). A korábban már említett megosztottság aszerint, hogy a majort az Állami Gazdaság kezelte, vagy pedig a benne élő önálló, majd szövetkezeti parasztok a '70-es években is jelen volt, és szociográfiájában be is mutatta Vági Gábor

(1994). A 4. térkép a majorok fenti szempontok szerinti kategorizálását mutatja be. Látható, hogy az állami gazdasághoz tartozó majorok jellemzően a központhoz közelebb, a termelőszövetkezeti vagy Vági által „tanácsi” majoroknak nevezettek pedig a település közigazgatási határához közelebb találhatók. Ezek mellett a térképen ábrázoltam azokat a majorokat is, amelyek Balanyi Miklós iskolákat és majorokat ábrázoló térképén jelen vannak, azonban a '70-es évekre kihaltak. Ezek területi elhelyezkedéséről szintén megállapítható, hogy zömmel a központtól távolabbi földeken találhatók, illetve a település közigazgatási területének periférikus délkeleti részein. Habár Mezőhegyesen – Bábolnával ellentétben – az Állami Gazdaság, majd később Kombinát nem volt egyeduralkodó, mégis a település legjelentősebb foglalkoztatója volt. A korábban megismertek szerint a földosztáskor a gazdaság az ipari melléküzemeket elveszítette. Ez a helyzet egészen 1980-ig állt fenn, amikor a gazdaságot Mezőgazdasági Kombináttá nyilvánították, ekkor ugyanis a vertikális integráció jegyében a cukorgyárat újra a Kombinát irányítása alá rendelték. A Kombináttá minősítést ezen túl a Bánkúti és a Dombegyházi Állami Gazdaság beolvasztása, így a kezelésében álló terület megnövekedése is indokolta (Tóth I. 1986). A településen a két üzem újraegyesítése előtt az Állami Gazdaság (1800 állandó dolgozó, ebből 1000 Mezőhegyesen) mellett fontos foglalkoztató volt a cukorgyár (480 állandó dolgozó) és a kendergyár (200 dolgozó) is, azonban a foglalkoztatottak számát tekintve a gazdaság messze felettük állt (Vági G. 1994). A foglalkoztatottak számán túl az ÁG jelentősége abban is megnyilvánult, hogy a kezelésében álló majorok lakóinak általában helyben kínált munkalehetőséget, vagyis képes volt fenntartani a korábban kialakult speciális települési szerkezetet. Az 1970-es évek állapotát felmérő Vági Gábor (1994), megállapította, hogy az életkörülmények (elsősorban a lakáshelyzetet vizsgálta) és a társadalmi helyzet szempontjából a központi belterület és a külterület jól elkülöníthető részekre bontható, és párhuzam is vonható közöttük. Megállapította, hogy a belterületen található Újtelep sok szempontból nagyban hasonlít a külterület úgynevezett tanácsi majorjaira. A korábban megismertek fényében ez az állítás nem meglepő, hiszen az Újtelepen is ugyanúgy a földosztáskor önállósult újjgazdák éltek, mint a központtól távolabb eső majorokban. Az Állami Gazdaság által kezelt külterületi majorok belterületi „párja” pedig az az Ómezőhegyes nevű városrész, amely a század elején még külterületként volt nyilvántartva 18-as major néven. Az Újtelepen tehát ugyanúgy az önálló portákkal rendelkező, de rossz minőségű és alacsony komfortfokozatú vályogházak voltak jellemzőek, mint a tanácsi majorokban, Ómezőhegyesen pedig a klasszikus majorokra jellemző sorházas beépítés, akár az Állami Gazdaság majorjaiban. Azt, hogy a helyben meglévő munkalehetőség mennyit számít a népesség megtartásával kapcsolatban, jól jelzi,

hogy a '70-es években a munkaerőigény csökkenése mekkora népességet vonzott a központba. A beköltözni kívánók számára – csakúgy, mint Bábolnán – lakótelepeket építettek, ez 10 év alatt 590 panellakás átadását jelentette (Tóth I. 1986). A majorok szempontjából érdekes a Központi Statisztikai Hivatal által készített felmérés, amely 1989-ben jelent meg, viszont az akkori legfrissebb adatgyűjtés információit használta fel, így az 1980-as állapotokat tükrözi. A külterületi és a belterületi lakásállomány összehasonlításából kiderül, hogy az 1 szobás lakások 65%-a külterületen található, míg a 3 és több szobás lakások esetében ez az arány mindössze 9,7%. Az összes lakás ekkor 2688 darab volt, amelyből 1116 darab helyezkedett el külterületen, vagyis az összes lakás 41,5%-a. A településen 1960 előtt épült lakások 52,6%-a volt majorokban, míg a '70-es években épülteknek csupán a 6,7%-a. Ez utóbbi érték 34 darab lakást jelöl, vagyis tíz év alatt összesen ennyi lakást építettek külterületen. A lakások komfortfokozata is erőteljes eltérést mutat a belterület és a külterület között. A belterületi lakások 77,1%-a rendelkezett vezetékes vízzel és 75,4%-a mosdóval, míg a külterületi lakások esetében ugyanezen mutatók értékei 25,9%, illetve 27,2% voltak (Kovácsné Oláh V. 1989). Megállapítható tehát, hogy 1980-ban a külterületi lakások kisebbek voltak, régebben épültek és alacsonyabb komfortfokozattal rendelkeztek, mint a belterületiek. A második világháború előtt működő majori iskolahálózat a század második felében fokozatosan leépült. Az első bezárás 1957-ben történt, az utolsó külterületi iskolában pedig 1987-ben fejeződött be a tanítás. Annak érdekében, hogy a majori gyerekek számára az iskolába járás ne okozzon gondot, illetve, hogy ebből a szempontból ne érje őket hátrány a belterületen élő gyerekekhez képest, 1975-ben megépült a központban egy 100 férőhelyes diákotthon, ahol hét közben lakhatnak a diákok (Balanyi M. 1996). Ez az intézmény a mai napig működik Mezőhegyesen.

A lótenyésztés helyzete Mezőhegyesen is veszélybe került egy időben, csakúgy, mint Bábolnán. A Mezőhegyesi Állami Gazdaság az Állami Gazdaságok Országos Központjától 1962-ben kapta meg az utasítást, ami szerint feladata lesz a magyar versenylovak tenyésztése, régi hagyományai alapján (Sz. Bozsik N. 1984). Lényegében tehát Mezőhegyesen is tovább éltek a lovas hagyományok, habár inkább a praktikum (a sport kiszolgálása) tette indokolttá a lótenyésztést, mint a reprezentatív célok.

3.3 A második világháború utáni időszak folyamatainak értékelése

A világháború utáni első fontos esemény a földosztás volt, amely eltérő mértékben érintette a két birtokot. Bábolnán is osztottak némi földet, azonban a mezőhegyesi határ több mint 50%-ának az újjgazdákhoz kerülése jelentős differenciálódást indított be a különböző

majorok között. Az állami kezelésben maradt majorok megtartották eredeti jellegüket, a régi cselédházak, majd a később épült ikerházak, illetve nagyon sok uradalmi épület (magtár, istállók) ma is áll, ezzel a klasszikus majorokra jellemző településszerkezetet őrzik. Az újgazdákhoz került majorok ezzel szemben vagy teljesen eltűntek, vagy jelentősen átalakultak. A parasztházakhoz vagy zsellérházakhoz hasonló, önálló udvarral rendelkező különálló telkek szabályos utcákat alkottak, így ezek a puszták elveszítették tipikus majori jegyeiket. A külterületeken így azonban nem csupán a települések szerkezete, morfológiája, hanem azok társadalma is differenciálódott. A kiosztott földek között fekvő majorokat az újgazdák lakták, akik később termelőszövetkezeti parasztokká váltak, míg az állami kézen maradt majorokban a Mezőhegyesi Állami Gazdaság, a későbbi Kombinát alkalmazottjai éltek. Ez utóbbi kategóriába tartozott a Bábolna környéki puszták lakossága is, ugyanis Bábolnán egyértelműen az ÁG dominált. A magyar agrártársadalom második világháború utáni átalakulását, illetve a többi társadalmi réteghez viszonyított helyzetét vizsgálta Erdei Ferenc (1984). Tanulmányában megállapítja, hogy országos szinten 1961-ben mintegy 145 ezer fő dolgozott állami gazdaságoknál, akiknek keresete a többi gazdasági ág biztosította jövedelemtől ugyan elmaradt, viszont a termelőszövetkezeti tagokhoz és az önállóan gazdálkodókhoz képest is kedvezőbb jövedelmi helyzetben voltak. Ez a számok nyelvén nagyjából évi 16600 forint jövedelmet jelent az állami gazdasági dolgozónál, 11200 forintot a termelőszövetkezeti és átlagosan 8100 forint évi jövedelmet az önálló parasztnál. Ez az átlag minden bizonnyal nagy belső egyenlőtlenségeket takar, hiszen az állami gazdaságok közötti különbségeken túl a bennük fennálló munkamegosztás miatt az egyes gazdaságokon belül is jövedelmi különbségek voltak. Ebből arra is lehetne következtetni, hogy például Mezőhegyesen a termelőszövetkezetek kezében lévő majorokban élők szegényebbek voltak, mint az állami gazdasági majorok lakói. Ha ilyen jellegű különbségre nem is, de a korszerkezet eltéréseire rámutatott Vági Gábor (1994). Kutatásában ugyanis leírta, hogy az állami gazdasági majorokban sokkal több a gyerek, míg az úgynevezett tanácsi majorok teljesen előregednek. A fiatalok elvándorlásából ugyan konkrétan a jövedelmi problémákra nem lehet következtetni, de a kilátástalanságra már annál inkább. Az állami gazdasági majorok stabilabb népességének, fiatalosabb korszerkezetének ezen túl oka lehet még az egykori cselédi magatartásminták továbbélése. Vagyis az állami gazdaságban élő családokban a biztos munkához való ragaszkodás, a kockázatvállalás hiánya lehetett a meghatározó, így például a fiatalok iskoláztatására sem mertek olyan mértékben vállalkozni, mint a termelőszövetkezeti parasztok. Ennek következtében ezekből a majorokból feltehetően

kevesebb fiatal „szakadt ki” huzamosabb időre, és nem láttak más alternatívát, mint a majorban meglévő biztos munkalehetőséget.

Bábolnán és Mezőhegyesen eltérő mértékű volt az állami gazdaságok súlya. Ezt jelzi, hogy míg a bábolnai gazdaság területe folyamatosan és központi döntések következtében gyarapodott, addig Mezőhegyesen az állami földek területe a kezdeti nagyobb csökkenés után lassabban növekedett. Egy másik szempont, hogy míg Mezőhegyesen a település közigazgatási területén belül zömmel a szomszéd településeken található székhellyel rendelkező termelőszövetkezetek is jelen voltak, addig a Bábolnai Kombinát kezelésében lévő földek jó része más települések közigazgatási területén terült el. Vagyis amíg Mezőhegyesen egy átlagos utat bejáró gazdaság működött, addig Bábolnán a helyi kereteket „kinövő”, az innovációban élenjáró nagyüzem.

A belterületek átalakulása mindkét településen végbement ebben az időszakban. Habár nagyon sok reprezentatív épületet megőriztek, újabb lakótelepek és családi házas településrészek is benépesültek az egykori ménesbirtokok központjában, és mindkét településen fontos szerepet vállalt az építkezések finanszírozása terén a helyi gazdaság. A különbség a két gazdasági központ között, hogy Bábolnán már a '60-as években megépült az első lakótelep, Mezőhegyesen viszont csak a '70-es évek végén történt ugyanez (Szakács F. 2010, Tóth I. 1986). Szintén a két település közötti különbség, hogy amíg Mezőhegyesen az Újtelep építését a földosztás utáni újjgazdák saját erejükből oldották meg, addig Bábolnán a gazdaság jelentős anyagi támogatást nyújtott az építkezni kívánóknak. Ezek a belterületi építkezések a majorokat is érintették, hiszen népességük jelentős része költözött be a központba az új lakások megépülése után.

Ezt a folyamatot, vagyis a pusztai lakosok elköltözését is mutatja az 1. illetve a 2. diagram. A diagramok a népszámlálási adatok alapján mutatják a két település külterületi, belterületi és összes népességszámának változását 1960 és 1990 között. Megállapítható, hogy a vizsgált időszakban mindkét településen csökkent a külterületi népesség. A különbség, hogy Mezőhegyesen már az 1960-as népszámlálástól kezdve folyamatos csökkenésről beszélhetünk, Bábolnán viszont 1960 és 1970 között némi népességnövekedés történt. Ez a növekedés mindössze 32 főt jelent, de az időszak folyamataihoz képest már a stagnálás is rendhagyó jelenségnek minősül. Az eltérés abból eredhet, hogy Bábolnán a majorok állami kézen voltak, Mezőhegyesen viszont csak egy részük. A vizsgált négy népszámlálás külterületi adatainak felvétele meglehetősen kaotikus, így nem teszi lehetővé a részletes, major-szintű összehasonlítást. Érdekes lenne ugyanis megvizsgálni, hogy az állami gazdasági majorok és az újjgazdák majorjai között milyen konkrét népességszámbeli különbségek voltak,

ennyire alakult eltérően a két különböző típusú major népességének változása. A teljesség igénye nélkül össze is hasonlíthatunk néhány puszta ebből a szempontból. Az adatokat vizsgálva megállapítható, hogy néhány puszta Mezőhegyes esetében is növekedett a népesség az 1960-as évtized folyamán. Például Árokpusztán az 1960-as 230 fő helyett 1970-ben 276 fő élt. Ez a 46 fős növekedés azonban korántsem általános. A többi gyarapodó majorban 17-19 fős növekmény mutatkozik (Kendergyár 17 fős, Kamaráspusztá 18 fős, Újmezőhegyes 19 fős növekedés), illetve Komlósfecsképusztán 4 fővel laktak többen, az évtized végén. A többi majorra a csökkenő népességszám jellemző. Általában megállapítható, hogy a majorok népessége fogyatkozott, azonban néhány állami gazdasági majoré kis mértékben növekedett. Ezt már Vági azon megállapítása is sejtette, ami szerint az állami gazdasági majorok fiatalosabb korszerkezetűek voltak a '70-es években. A két település közötti különbség az 1960-as évtized folyamatai tekintetében tehát részben magyarázható azzal, hogy Mezőhegyes majorjainak egy része elkerült az állami gazdaságtól, a termelőszövetkezetek helyett pedig, mint tudjuk, sokan választották inkább a gazdaságot. 1970 után aztán az összes major népessége egységesen fogyott mind Mezőhegyesen, mind Bábolnán. Különbség még a két egykori ménésbirtok között, hogy 1960-ban Mezőhegyesen magasabb volt a külterületi népesség, mint a belterületi, és csak az 1970-es népszámlálás idejére fordult meg ez az arány. Az össznépesség számának változása jól jelzi a két település helyzetében fennálló különbséget. Bábolna folyamatosan növekvő és az 1970-es években hirtelen megugró népességnövekedése a Kombinát már megismert sikerességének következménye. Ez a 10 év alatt végbemenő 829 fős növekedés rámutat arra, hogy a helyi gazdaság milyen komoly vonzerőt jelentett, és sejteti, hogy az ilyen nagyszámú népesség letelepedése, az ahhoz szükséges infrastruktúra, lakásállomány, intézmények megteremtése milyen mértékű változásokat hozott a település életében. Mezőhegyesen ugyanebben az időszakban 1220 fővel csökkent a lakosok száma. A belterület népessége ugyanakkor minkét településen folyamatosan gyarapodott 1960 és 1990 között. Vagyis Mezőhegyes teljes népességcsökkenése elsősorban a majorok csökkenéséből származik, ami abból látszik világosan, hogy a külterületi népesség csökkenése sokkal nagyobb volumenű, mint a belterületi népesség növekedése.

A rendszerváltás idején fennálló állapotokról először egy általános képet szeretnék nyújtani a lakott majorok 1990-es népességszámát ábrázoló térképek segítségével (5. illetve 6. térkép). A Bábolnához tartozó majorok körének lehatárolásakor értelemeszerű lenne a közigazgatási területén található majorokból kiindulni. Ezt azonban nehezíti, hogy a népszámlálás Mihályházát és Ölbőt is Bábolnához sorolja. Tekintve, hogy a későbbi

népszámlálások is ezt a rendszerezést alkalmazzák (lásd alább), ezeket a majorokat is Bábolnához tartozónak kezeltem. Az évtized elején tartott népszámlálás adatai alapján öt major volt lakott Bábolna közigazgatási területén, és a már említett kettő a szomszédos Tárkány területén. A vizsgált hét majorban 288 fő élt, ami a település teljes lakosságának 8,3%-a. A lakosság az egyes majorok között meglehetősen egyenlőtlenül oszlott meg, a legnagyobb majorban, Farkaskúton élt a teljes majori népesség 39%-a. A többi major népessége 47 és 11 fő között változott, tehát a többi major átlagos népességénél közel négyszer (3,8-szor) éltek többen Farkaskúton. Mezőhegyesen a korábban megismert hatalmas majorvilágnak csak a töredéke maradt meg a '90-es évek elejére. Míg a Balanyi Miklós (1996) által közölt, az 1917-es állapotokat mutató térképen 47 darab élő major látható, addig az 1990-es népszámlálás már csak 12 darab pusztán jegyez valamennyi lakosságot. A 2. diagramon ábrázolt gyors külterületi népességszám-csökkenés eredményeként a rendszerváltás idején 1815 fő élt a 6. térképen is ábrázolt majorokban. Ez a szám a '60-as népszámlálás közel ötezer fős értékével összevetve kevés, viszont a bábolnai puszták értékénél nagyságrendileg nagyobb. A térképen látható, hogy Ómezőhegyes 473 fős értékével kilóg a sorból, amire magyarázat, hogy a major a belterület tözsomszédóságában található, sőt sokáig maga is belterületként volt nyilvántartva (lásd fentebb). Amennyiben a vizsgálatból kihagyjuk ezt a majort, még akkor is ezer fő feletti (1342 fő) népességszámot kapunk. Érdemes megvizsgálni a puszták területi elhelyezkedését. Amint látható, a központtól távolabbi puszták is viszonylag nagy népességszámmal rendelkeztek a század utolsó évtizedének elején. 4 darab nem állami kézen lévő major is található közöttük, amelyekben az összes major (Ómezőhegyest nem számolva) népességének közel harmada élt. Ez alapján tehát a számuknak megfelelő népességi súllyal rendelkeztek ezek a korábban előregedőnek, Vági Gábor által „süllyedőnek” leírt majorok. A rendszerváltás idején készült felmérés alapján azonban a teljes majori népesség előregedő volt, hiszen a 60 év felettiek aránya 8%-kal volt magasabb a majorokban, mint a belterületen (a felmérés Ómezőhegyest is külterületként veszi be a vizsgálatba). Ez az előregedés azonban csak az egyik speciális jegye volt az akkori majori társadalomnak. Jellemzője még, hogy nagyobb arányban dolgoztak a mezőgazdaságban, valamint a legmagasabb iskolai végzettség terén számottevő lemaradás mutatkozott a belterületi lakosokhoz képest. Az érettségizettek aránya mindössze 4,9% volt, felsőfokú végzettséggel pedig a majori népesség 1,5%-a rendelkezett. Belterületen ugyanakkor 15,7% érettségizett és 5,9% felsőfokú végzettséggel rendelkező élt (Becsei J. 1993). Ez alapján a majorok a település hátrányos helyzetű részei voltak.

A második világháború végétől a rendszerváltásig tartó időszak alatt a fent megismertek alapján Bábolna és Mezőhegyes majorjai, valamint a települések belterülete is komoly átalakuláson esett át. Ez az átalakulás meglehetősen komplex volt, az élet több területén jelentkezett egyszerre. A legkézzelfoghatóbb az épített fizikai környezet átalakulása volt a belterületeken, valamint a majorok ilyen szempontú differenciálódása, elsősorban Mezőhegyes esetén. A helyi társadalom is átalakult, a főként katonákból és cselédekből álló népesség helyett az agrárszakemberek és állami gazdasági alkalmazottak váltak a domináns réteggé a vizsgált településeken, illetve Mezőhegyesen számottevő termelészövetkezeti parasztság is létezett a szocializmus idején. A hagyományos lótenyésztés és a nagy munkaerő-ráfordítás mellett zajló, diverzifikált haszonállat-tenyésztés és takarmánytermesztés helyett a nagy tőkeáfordítással, gépesített és specializált formában zajló termelés indult meg először Bábolnán, majd a '70-es években Mezőhegyesre is elért ez a folyamat. Azonban itt egészen a rendszerváltásig sokszínűbb volt a termelés, a településen mindvégig fontos foglalkoztató maradt a cukorgyár, valamint a kendergyár. Fontos megjegyezni, hogy amíg a század első felében Mezőhegyes súlya és megbecsültsége jóval nagyobb volt, addig a '60-as évek reformintézkedéseinek, valamint a központi anyagi támogatásnak köszönhetően a Bábolnai Kombinát az ország valamennyi állami gazdaságát messze lehaladta a termelés volumenében, és nyereségességében. Az időszak alatt Bábolán és Mezőhegyesen is csökkent a külterületi lakosság száma. Bár mindkét településen zajlott némi modernizáció a régi cselédlakások tekintetében, illetve néhány majorban újabb lakások is épültek, a vezetők mégis a belterületre történő költözést látták a végső megoldásnak. A rendszerváltás idején tehát a puszták népessége fogyóban volt, a belterületinél rosszabb körülmények között élt és hátrányosabb helyzetű volt a vizsgált településeken. Azonban az állami tulajdonú gazdaságok némileg képesek voltak helyettesíteni a korábbi ménesbirtokot, hiszen sok majorban működött gazdasági telep, a külterületen élők nagy részének helyben biztosított volt a megélhetése.

4. A rendszerváltás következményei, a puszták ma

A XX. század nagy politikai fordulópontjainak egyike volt a '80-as végén meginduló rendszerváltási folyamat, amelyet a gazdaság piacosítása, a tulajdonviszonyok újbóli átrendeződése követett. A magánosítás során a korábbi kollektivizálással ellentétes folyamat indult meg, a mezőgazdaságban ez a termelészövetkezeti vagyon felosztásával és az állami földek, vállalatok egy részének magánkézbe kerülésével járt együtt. A hazai állami tulajdonú mezőgazdasági nagyüzemek általában állami részvénytársaságokká alakultak át. A KGST megszűnése azonban a korábbi biztos élelmiszer-exportot is visszavetette. Ezek után a

veszteségessé váló állami gazdaságokon az állam igyekezett túladni. A magánkézbe került vállalatok jelentős részében a privatizációt követően nagy volumenű létszámleépítést hajtottak végre, gyakran teljesen felszámolták a korábbi tevékenységet. A legismertebb példa talán a magyar cukoripar leépülése, amelynek a mezőhegyesi cukorgyár is áldozatául esett. A fent leírtak következtében mind a Bábolnai, mind a Mezőhegyesi Kombinát részeire bomlott, az önálló vállalatok az alkalmazottak tömegeit küldték el, számos telepet bezártak. Ez a folyamat kifejezetten hátrányosan érintette a majorokat, hiszen a szocializmus alatt Bábolna valamennyi majorja, illetve Mezőhegyes majorjainak jelentős része is az állam kezelésében volt. A bennük lakók állami alkalmazottak voltak, a majorok szomszédságában található telepek bezárásával azonban a helyben található biztos munkahelyek megszűntek.

Ez egy igen lényeges törést jelent, hiszen amíg az ország jelentős részén a második világháborút követően szűnt meg a majorok működtetését végző nagybirtok, addig valamennyi bábolnai és sok mezőhegyesi pusztát egészen a XX. század végéig az állam kezében volt. Bajmócy és Balogh (2012) a majorok létalapjának megszűnését a nagybirtokok felbomlásának időpontjához, vagyis az 1945-ös földosztáshoz köti. Ha azonban elfogadjuk azt a nézetet, ami szerint a szocialista nagyüzem lényegében nagybirtoknak tekinthető (Mendöl T. 1963), akkor elmondható, hogy az általam vizsgált majorok jelentős része egészen a 2000-es években történt privatizációig rendelkezett az eredetihez nagyban hasonlító funkcióval, azaz az ott élő mezőgazdasági munkások lakó- és munkahelye volt. A korábban megismertek alapján tudjuk, hogy a szocializmus évtizedei alatt mindkét településen csökkent a majori népesség száma. Ennek oka a mezőgazdaság gépesítettségének növekedésében, így a munkaerő-szükséglet gyors csökkenésében keresendő, valamint a belterületek lakásállományának fejlesztésében, az olcsó lakáshoz jutási lehetőségekben, így a beköltözés vonzóvá tételében. Mindezzel együtt a privatizáció után, az addigi biztos munkalehetőség megszűnését okozó számos telephely-felszámolás már valóban a puszták létalapjának elvesztését jelentette.

A majorok tehát egészen az ezredforduló környékéig az állam fennhatósága alatt voltak, működésük már kiépülésüktől kezdve egy felettük álló szervezeten keresztül (előbb a Királyi Ménesbirtokon, majd az állami gazdaságon, később a kombináton keresztül) az államtól függött. Az állami szerepvállalás csökkenése a helyi gazdaságban azonban nem csupán a majorokra, hanem a települések egészére hatott. Bábolnára a Kombinát megszűnése után több cég is költözött, illetve, a Kombinát jogutódai közül néhány sikeresen tudott működni. Mezőhegyes kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzetéhez nagyban hozzájárult a Kombinát és a cukorgyár megszűnése. A cukorgyárban 1980-ban 757 fő dolgozott, vagyis a

település egy igen fontos foglalkoztatója volt (Kovácsné Oláh V. 1989). Bezárása a helyi népesség foglalkoztatottságának csökkenésén túl az ingázók számának csökkenését, a vasúti teher- és személyforgalom visszaesését hozta magával, ami egyben a település súlyának csökkenését is okozta (Zsótér B. 2008). Mezőhegyes 1989-ben, Bábolna pedig 2003-ban kapott városi jogállást, tehát közjogilag a két település azonos kategóriába került.

A vizsgált települések jelenlegi majorvilágának nagyságát, illetve népességszámának alakulását a 7. és a 8. térkép mutatja. Az 1990-es érték az akkori népszámlálás külterületi lakott helyekre vonatkozó kötetéből származik, az ezredforduló után azonban a Központi Statisztikai Hivatal a részletes kimutatásokat az országos Helységnévtárban közli. Bábolna esetében elmondható, hogy az 1990-es népességhez képest a 2011-es népszámlálás kevesebb lakót talált a puszták többségében. 2003-tól a puszták felénél a népességszám növekedése, vagy stagnálása tapasztalható. A gyarapodást mutató majorok esetében csupán néhány fős többletről beszélhetünk, például Kajándon a népességszám 2011-re 18 főre gyarapodott a 2003-as 16 főhöz képest, Kisbábolnán szintén 2 fővel gyarapodott a népesség ugyanebben az időszakban (14-ről 16 főre). Komolyabb fogyás csupán Ölbön mutatkozik, ahol a népesség száma megfeleződött (43-ról 21-re csökkent) a 2000-es évek végére. A térképi ábrázoláson nem látszik a Rittertelephez tartozó oszlopok magassága, hiszen mindhárom időpontban nagyon kevesen laktak (1990-ben 0 fő, 2003-ban 4 fő, 2011-ben pedig 3 fő). Általában elmondható, hogy a Bábolnához tartozó majorok népességszáma a rendszerváltás után stabil maradt, az ezredfordulóra mutató némi csökkenést inkább stagnálás, vagy mérsékelt növekedés követte. 2011-ben átlagos népességük 29 fő volt. Ezt az értéket Farkaskút 99 fős lakossága húzza fel, a többi major népességszáma 41 fő alatti volt. Mezőhegyes majori adatai ettől eltérő képet mutatnak. A korábban megismert tendenciák folytatódása tapasztalható, ugyanis 1990 óta a majorok döntő többsége (Árokospusztá kivételével) folyamatos népességfogyást mutat. Ez a fogyás Fűperreg esetében a teljes elnéptelenedéshez vezetett (1990-ben is már csak 19 fő lakta), illetve Csatókamarást is a kihalás szélére sodorta (az 1990-es 62 fő helyett 2011-ben már csupán nyolcan éltek itt). A csökkenés mértékét jelzi, hogy míg 1990-ben a 12 lakott major közül 8-ban laktak többen, mint 100 fő, addig 2011-ben ez csupán 4 majorról mondható el. A majorok lélekszámának csökkenése nagymértékűnek mondható, 20 év alatt sok pusztában 80-90 fővel csökkent a népesség. Néhány major népességszáma stabilizálódni látszik, Árokospusztán például 37-40 fő, Komlósfecképusztán 117-114 fő, a Belsőperegi tanyák esetében pedig 28-29 fő körül alakult az elmúlt évtizedben a lélekszám. A két város között a majori népesség számában jelentős különbség tapasztalható: 2011-ben a Bábolnához sorolt majorokban 233 fő élt, Mezőhegyesen pedig 1104. A két

vizsgált terület majorjainak népességszám-alakulása és a majorvilág nagysága tehát kézzelfoghatóan eltér egymástól.

Érdemes megvizsgálni a lakásállomány és az egy lakásra jutó lakók számának változását a két város majorjaiban (1. és 2. táblázat). A lakások számának változását óvatosan kell kezelnünk. A majorok nagy részében (ahogy korábban bemutattam) sorházak épültek, ezekben több lakást alakítottak ki. A Bábolnán tett terepbejárás során kiderült, hogy néhány sorházban a lakásokat a lakók kettéosztották egy válaszfal segítségével, így a lakásszám növekedése nem jelenti, hogy a majorban új épületet hoztak volna létre. Ugyanakkor arra is volt példa, hogy két lakást nyitottak egybe, aminek hatására a statisztikában a lakásszám csökkenése mutatkozik. A nagy volumenű lakásszám-csökkenés ezzel szemben már valószínűsíthetően az épületállomány csökkenését is jelenti. Az egy lakásra jutó lakók száma viszonylag jól kifejezi a majorok zsúfoltságát. Mivel ez a mutató az egyes majorok átlagára vonatkozik, a zsúfoltnak minősíthető majorokban is előfordulhatnak egyedül élő lakók. Bábolna esetében a privatizációt követően számos üresen álló sorházat elbontottak, amit a lakásszám változása is jól mutat. Az 1990-es értékhez képest 2003-ra néhány majorban drasztikusan csökkent a lakásállomány (Kisbábolna, Csemerháza, Kajánd), a 2000-es években azonban nem történt ehhez hasonló változás (a korábban említett lakásmegosztás Farkaskúton, Kisbábolnán és Kajándon is kimutatható). A többségében lakásonként 2–2,67 lakó arra utal, hogy a népesség egy része többedmagával él, azonban nem a családos – tehát legalább háromfős – lakások a dominánsak. Mezőhegyesen ugyanakkor nagyobb mértékben változott a lakásállomány 1990 és 2011 között, a mérleg általában negatív. Négy majorban azonban 2003 és 2011 között kismértékben nőtt a lakások száma. Az egy lakásra jutó lakók száma is más képet mutat, mint Bábolnán. Egyes majorokhoz 1-nél kisebb érték tartozik, ami arra utal, hogy átlagosan több lakás található a majorban, mint ahányan lakják. Az is látható, hogy ez a korábban „tanácsinak” nevezett majorokban jelentkezik, ami feltételezi, hogy több ház is üresen áll bennük. A bábolnai majorok mutatóinak alakulásával ellentétes tendencia látható Mezőhegyes esetében. Itt ugyanis az 1990 és 2011 közötti időszakban valamennyi majorban csökkent az egy lakásra jutó lakók száma, míg Bábolnán ez a mutató inkább stagnált vagy növekedett. A többi adat dinamikája rámutat, hogy Bábolnán az arányszám változását általában az okozta, hogy a lakások száma gyorsan csökkent, míg a népesség lassabban fogyott, vagy stagnált. Mezőhegyesen inkább a népességszám változása befolyásolta a mutatót, ugyanis nagyobb mértékű volt, mint a lakásmegszűnés.

4.1. A majorok a városból

Az alábbiakban szeretnék rávilágítani, hogy napjainkban Bábolna és Mezőhegyes belterületi lakói miként viszonyulnak a város határában található majorokhoz és lakóikhoz. Ezt a városokról készült képes albumokon keresztül, a városokban élő önkormányzati dolgozókkal készített interjúk alapján, illetve a településfejlesztési koncepciók elemzésével fogom elvégezni.

Mindkét városról készült a településeket bemutató, egyfajta önképet tükröző kiadvány, amiből kiderül, hogy melyek azok a részei a városnak, amit fontosnak, vonzónak tartanak. A Hollós László (2009) által szerkesztett *Mezőhegyes képes albuma* című kötet hasonló felépítésű, mint Lukács-Kutasi Judit (2013) *Bábolna a mi városunk* című képes könyve. Mindkét dokumentum kronologikus szemléletben tekinti végig a városok történetét, gazdag képanyagot társítva a szöveges részek mellé. A mezőhegyesi album a település történetének bemutatásakor a majorvilágra gyakran utal, ebben a tekintetben kifejezetten informatív. A mai állapot elemzésekor is kitér a külterületek helyzetére, ezen belül elsősorban a műemléknek számító gazdasági épületekről szól, illetve azokról közöl fényképet (raktárak, a határban magányosan álló zabsilótornyok). Keveset tudhatunk meg azonban a majorban élők helyzetéről, a pusztai sorházak nem láthatók a fényképeken, míg a kiadvány a központból több lakóházat is bemutat. A Bábolna várossá nyilvánításának tizedik évfordulója alkalmából kiadott képes album tartalmából, felépítéséből érezhető, hogy a település városi voltát szeretné hangsúlyozni. Kiemeli ugyan, hogy a mai városközpont helyén egykor a ménesbirtok központi majorja feküdt, azonban ezt csupán azért teszi meg, hogy ezzel is kihangsúlyozza a XX. században végbement fejlődés mértékét (pusztából község, majd nagyközség, végül város). Nagyon sok képet mutat be a mai állapotokról, különösen a fejlesztések keretében megújított, vagy felépített közintézményekről láthatók felvételek. Az album képanyaga azonban kizárólag a város belterületére korlátozódik, a majorok még csak említés szintjén sem szerepelnek a kötetben.

A Bábolnán 2014. október végén tett látogatásom alkalmával két interjút készítettem a városban, amelyek által a település ügyeit intéző emberek álláspontját szerettem volna megismerni. A város jegyzőjét először a privatizáció utáni változásokról kérdeztem. Válaszában kiemelte a Kombinát pozitív hatását a város huszadik századi fejlődésére, illetve, hogy megszűnésével a majori lakásokat a lakók vásárolták meg. A lakások eladási árát 200-300 ezer forintra becsülte, és hozzátette, hogy sokan a mai napig nem tudták kifizetni ezt az összeget. A majori munkalehetőségekkel kapcsolatban elmondta, hogy a puszták többségében nincs helyben állandó munkahely. Kisbábolnát és Ölböt emelte ki, ahol a lakhatáson kívül

egyéb funkció is található: mindkét pusztát lovasiskolának ad helyet. Ő nem érez, illetve nem tud semmiféle hátrányos megkülönböztetésről, ami a pusztaiakat éri a városban, sőt az önkormányzat figyelemmel kíséri a pusztaiak sorsát, és segítséget is nyújt, ha szükséges. Hozzátette, hogy az önkormányzatot gyakran éri a pusztaiak részéről az a vád, hogy csak a választások előtt foglalkoznak velük. Ezt az állítást maga a jegyző és másik interjúalanyom, a helyi településgazda is cáfolta. Az ő feladatköre elsősorban a települési zöldfelületek rendben tartása, főleg a központban, de a település teljes közigazgatási területének állapotáért felel, így napi szinten látogatja a majorokat. Ebből kifolyólag tisztában van a pusztai viszonyokkal, ráadásul a település közmunkásait is ő irányítja, akiknek jelentős része pusztai, így a problémáikra is van rálátása. Jelzés értékű, hogy elmondása szerint a közmunkások 80%-a valamelyik majorban él. Ennek oka szerinte az alacsony képzettség: a pusztákon nagyon nagy a szakképesítéssel nem rendelkezők aránya. Úgy látja, hogy a puszták idős korszerkezettel rendelkeznek, sok a nyugdíjas és az 50 év körüli, akiket azonban már nem lehet átképezni sem. A fiatalabbak is jellemzően alkalmi munkákból élnek. A majorokban sokkal olcsóbb az élet, mint bármelyik környékbeli településen, hiszen a lakások olcsók, a vízért nem kell fizetni (még a Kombinát által fűt kutakból jutnak hozzá). Tapasztalata szerint a majorokban mostanában nagyon nehéz üres lakást találni, az olcsóság miatt az utóbbi évtizedben sok szegényebb ember költözött valamelyik majorba. Az interjú során arra is utalt, hogy a majorok között felfedezhetők bizonyos különbségek, néhol jobban rendben tartják a lakók a majort, máshol viszont rendkívül elhanyagolják. Ezek a különbségek egyébként azzal is összefüggnek, hogy bizonyos pusztákon jobban be tudják osztani az emberek a jövedelmüket. Negatív példaként általában Farkaskutat, pozitívként pedig Mihályházát hozta fel. Kiemelte még, hogy néhány majorban nagy a zsúfoltság, ami abból ered, hogy a lakások egymáshoz nagyon közel találhatók és kis alapterületűek. Ennek szemléltetésére megemlítette azt az esetet, amikor néhány éve egy 30-35 m²-es lakásban 12 fő lakott egyszerre. Az önkormányzat szerinte sokat tesz a pusztákért és „nem tesz különbséget puszták és puszták között”. Ez például abban nyilvánul meg, hogy az ottlétem előtti napokban csinálták meg a mindössze 3 fős lakossággal rendelkező Rittertelepre vezető utat (földútról lévén szó, az útcsinálás az útfelület munkagépekkel történt elsimítását jelentette). A pusztai emberek, főleg az idősebbek számára nagy segítség a tanyagondnoki szolgálat, aminek feladata például a központba való eljutás segítése, így az ügyintézés, bevásárlás megkönnyítése.

Mezőhegyesen az egyik tanyagondnokot kérdeztem a majorok állapotáról, az ottani társadalmi helyzetről. Az előregedő korszerkezetet, az aktív korúak alkalmi munkavállalását ő is megemlítette, ebből a szempontból tehát hasonló a két város majorjainak helyzete. Saját

munkaköréről azt tartja, hogy „*A major és a város közötti kapcsolatot tartjuk mi (...) tulajdonképpen azt mondják ránk, hogy mi az önkormányzatnak vagyunk a kinyújtott keze a majorok felé.*” Legfontosabb feladatai között az idősök, rászorulóknak fuvarozását, a gyógyszerek beszerzését, szükség esetén a védőnők majorokba történő szállítását, önkormányzati levelek kézbesítését említi. A legnagyobb problémának a munkanélküliséget tartja, ami a megye egész déli részére igaz, a majorok folyamatos kiürülésének okát is főként ebben látja. Elmondása szerint az önkormányzatnál voltak arra tervek, hogy megoldják a majoriak gondjait, amit a lakosság néhány, a központhoz közelebbi majorba történő költöztetésével, majd ezekben a majorokban az ellátás (buszjárat, útminőség, jó minőségű vízellátás) javításával gondoltak véghezvinni.

Az önkormányzatok majorokhoz való viszonyát és velük kapcsolatos terveit a települések fejlesztési koncepcióiból is megtudhatjuk, ezért a két várost ebből a szempontból is össze fogom hasonlítani. Bábolna esetében a *Bábolna pusztái: Hosszú távú koncepció kidolgozása a Bábolna környéki pusztákon lakók életminőségének javítására – állapotfelmérés.* című, 2007-ben elfogadott dokumentum a legfrissebb, ami a pusztákkal foglalkozik. Ennek nagy része a címben is jelzett felmérés, az akkori állapotok ismertetése. Az állapotfelmérésben érdekes adatokat találunk a majorok korszerkezetéről, a lakásállomány minőségéről, az infrastrukturális állapotokról, a közműellátás minőségéről. Az egyes korcsoportok arányáról elmondható, hogy majoronként különbözik. A nagyobb majorokban nagyobb volt a 18 év alattiak aránya: Csemerházán 28,6%, Farkaskúton 26,5%, de a legnagyobb súllyal Mihályházán voltak jelen, ahol a 21 lakosból 9 tartozott ebbe a korcsoportba 2007-ben. A leginkább idős korszerkezettel Kajánd rendelkezett, ahol a lakók harmada nyugdíjas volt, illetve Kisbábolnán is viszonylag magas, 18,7% volt a nyugdíjasok aránya. A lakáshelyzetről a dokumentum megállapítja, hogy a lakások műszaki állapota általában rossz volt. 37%-uk alapterülete 31 és 40 m² közötti volt, 28%-uk pedig 41 és 50 m² közötti alapterülettel rendelkezett a felméréskor. A közműellátáson belül ma is a legproblémásabb az ivóvízellátás kérdése. A Kombinát megszűnése után ugyanis a pusztákon található fűtő kutak tulajdonjoga nem a lakókhöz, hanem az egykori állami vállalat jogutód-cégeihez került, amelyek közül némelyik már felvetette a vízszolgáltatás megszüntetését. A koncepció kevés konkrét teendőt határoz meg, de kihangsúlyozza a legfontosabb problémákat: a lakásállomány minősége rossz, a közműellátás helyzete bizonytalan, az osztatlan közös tulajdont képező sorházakban nem alakultak ki lakóközösségek, a pusztai lakosság a problémáit nem fogja tudni külső (önkormányzati) segítség nélkül megoldani. A *Mezőhegyes város fejlesztési koncepciója – fejlesztési stratégia* című 2009-es dokumentum a

település egészére nézve végez el vizsgálatot, és tesz javaslatokat. A koncepcióban külön fejezetben szerepelnek a majorok. Állapotukról nem közöl olyan jellegű részletes adatokat, mint a bábolnai dokumentum, szinte teljesen hiányzik például a majori társadalom állapotának, lakókörményeinek ismertetése. A munka inkább műszaki-gazdasági szemléletű, az egyes majorokhoz külön-külön határoz meg hasznosítási és fejlesztési célokat, javaslatokat. Minden lakott major esetében megfogalmazza, hogy a vízellátás és a szennyvízelhelyezés hiányosságait önkormányzati segítséggel pótolni kell. Általában a majorokat, mint gazdaságilag hasznosítandó területeket kezeli, és valamennyinek egy-egy kívánatos „funkciót” határoz meg. Például a Belsőperégi tanyákat, mint hétvégi házas, üdülő-jellegű területet képzei el. Árokospusztán, ahol *„minden együtt van, ami az ún. birtoki majorokat jellemezte”*, ráadásul *„Mivel a műemléki ill. történeti értékű épületek jó állapotban vannak, ez a major a lakosok átköltöztetése mellett és az épületek felújításával tipikusan alkalmas arra, hogy bemutassa falumúzeum formájában a majori életmódot”*(44. o.). Egyébként több major esetében is visszatér a turisztikai funkció erősítése (Kamaráspusztá, Belsőperégpusztá, Komlósfecskéspusztá). Csupán a nagyobb lakónépességgel rendelkező, egykori tanácsi majorok esetében gondolják úgy a szerzők, hogy a lakófunkció erősítése a legfontosabb cél (Külsőperég–Rákóczitelep, Külsőfecskéspusztá). A bábolnai és a mezőhegyesi dokumentum között különbség, hogy míg előbbit az önkormányzat dolgozói állították össze, addig az utóbbit egy erre szakosodott, Gyulán működő cég munkatársai.

4.2 Bábolna majorjai – interjúk

Bábolnán 7 darab interjút készítettem majori lakosokkal, ebből ötöt a majorokban tett látogatás során, kettőt pedig a városban tartózkodó pusztai közmunkásokkal. Arra voltam kíváncsi, hogy milyen a pusztákon élni, kik lakják, saját helyzetüket hogyan ítélik meg, illetve, hogy felfedezhető-e valamiféle markánsabb különbség az egyes majorok között. Ez utóbbi szempont miatt a 7 interjú hat különböző majorba enged betekintést: Csemerházáról, Darányitelepről, Kajándról, Kisbábolnáról és Ölbőről egy-egy ember szólalt meg, Farkaskútról pedig két interjú szól, ebből az egyik alkalmával egyszerre három helyit kérdeztem (így összesen 4 ember jutott szóhoz erről a pusztáról).

Az általam felmért hat major közül Kisbábolnán a legalacsonyabb a népesség (2011-ben 16 fő lakta). A pusztán egyetlen nagyobb sorház található (1. kép), amely egy magánkézben lévő lovasközpont tözsomszédságában helyezkedik el. A majorban egy nyugdíjas úrral beszéltem, aki a '70-es évek elején költözött az akkor még szolgálati, ma már saját tulajdonú lakásába. *„Na hát úgy volt, hogy akkor, mikor a Kombinát megszűnt, akkor a*

lakásokat itten lebontották, mert akkor itten volt... asszem negyven lakás... erre végig. És akkor utána ez a pár lakás maradt meg, mert akkor költöztettek mindenkit, és na, nekünk sikerült az, hogy hát ezt a lakást megvettük. És akkor mink azóta is itt vagyunk.” Érdeklődni próbáltam a tekintetben, hogy mivel foglalkozik a többi pusztai. Úgy látja, hogy zömmel nyugdíjasok élnek, de a fiatalabbak sem dolgoznak semmit. *„Aztán, hogy mi van, nem tudjuk. Mer’ így konkrétan nem hogyhívjákolunk mink... beszélgetünk, meg tárgyalunk, meg ilyesmi. Köszönünk, aztán kifűjt. Más nincs. Szóval nincs ilyen szorosabb kapcsolat, hogy mittudomén megtárgyaljuk. Meg én úgy vagyok vele, hogy hát én nem szeretek senkiről semmit tudni, mert mindenkinek megvan a baja. Nekem is, őneki is, oldja meg mindenki!”* A lakása szépen rendben van tartva, új nyílászárói vannak, de a házról készült fotón is látszik, hogy ez nem mondható el az összes lakásról. Gondozott kertek is vannak a sorház mellett, azonban a lovasközpont tulajdonosa a lakásokhoz tartozó terület egy részét a közelmúltban önkényesen elfoglalta, lovaglópályát szeretett volna építeni a területen. A lakók ezt per útján megakadályozták.

Szintén az alacsonyabb népességű puszták közé tartozik Darányitelep, 2011-ben 20 fő lakott itt. A pusztáé más képet mutat, mint Kisbábolna, itt ugyanis ikerházak találhatók, vagyis a lakások távolabb vannak egymástól, itt nem jelentkezik a sorházakra jellemző zsúfoltságérzet. Az itt megszólaltatott úr 1985-ben költözött a pusztára, ma már nyugdíjas. A lakásoktól nem messze található baromfitelepen dolgozott korábban, ami még ma is működik. A pusztáról néhányan dolgoznak is a telepen, de nagyon sok a nyugdíjas. Bábolna viszonylag közel van a pusztához (a városközpont 2,7 km ide), de a megkérdezett már évek óta nem volt a városban. Szükszavú válaszaiból kiderült, hogy már nem akar elköltözni a majorból.

A statisztikák szerint a majorok közül Kajándon a legrosszabb minőségűek a lakások. 2007-ben mind a 9 itt található lakást komfort nélkülinek minősítette az önkormányzat korábban ismertetett felmérése. A majorban a lakások sorházakban foglalnak helyet. Az egyik lakás ott jártamkor éppen eladósorban volt. Egy nyugdíj előtt munkanélkülivé vált úrral beszélgettem. Emlékei szerint 25 éve költözött a pusztára, és másfél-két évig dolgozott Darányitelep mellett baromfitenyésztőként. Fiával, menyével él együtt. A beszélgetés során kiderült, hogy a major 9 lakásából 4-hez köze van a családjának (sógora tulajdonában van 2 és a fia is vett egyet). *„Itt sokan nem lakunk itt, az biztos. Elvagyunk, csak unalmas.”* Azt is elmondta, hogy ha tehetné, mindenképpen elköltöznék. *„Én akkor megbántam már, mikor megkaptam ezt a lakást, ezelőtt huszonvalahány évvel. Városban éltem, de – Komáromban meg Monostoron – nem jó itt, mert ha valakinek nincs itthon dolga – úgy, hogy nem tud dolgozni itthon – akkor... Itt semmi sincs. Mer’ lepusztult.”*

A majorok között a második legnagyobb népességgel Csemerháza rendelkezik (41 fő 2011-ben). A pusztá egy olyan mellékút mellett található, ahol közlekedik menetrend szerinti buszjárat, így viszonylag könnyebben megközelíthető. Egy 64 éves lakost szólaltattam meg, aki tősgyökeres csemerházinak tartja magát. A pusztán belül érez némi ellentétet a lakók között, szerinte a két ikerházban élő család, ahol ő is lakik, sokkal összetartóbb, mint a pusztá többi része. *„Rendszerváltás előtt jobb volt, mint most. Azért, mert több ember lakott itt a tanyán, mint előtte. Előtte lakott itt olyan nyolcvan-kilencven család, szemben most a tizenhét családdal. De a hetven-nyolcvan család jobban összetartó volt, mint most. Mert most azt nézi, látszik, hogy, melyiknek mennyivel van több, és akkor már... mert milliomos, meg ilyen milliomos, olyan milliomos... Semmilyen milliomosok nem vagyunk mi milliomosok! Ugyanolyan emberek vagyunk, mint előtte voltunk, csak ugye most nagyobbak a követelmények. Tehát, akkor a gazdaságé volt az épület, most nem a gazdaságé, most ez saját. És a sajáttal ugye több gond van, ami adódik, kezdve a fűnyírástól a rendtételig minden. Meg annyival volt jobb a múlt rendszerben, hogy azért itt volt egy bolt. Most sincs gondunk ilyen téren, mer’ ugye jár a kenyeres minden második nap kigyün a kenyeres, hozza a friss kenyeret, gázos kigyün, jár, egy héten egyszer gyün a gázos, csinálja. Önkormányzat is nagyon jól hozzájárul ehhez a dologhoz, mer’ szinte a kocsik minden nap itt van, az önkormányzati kocsik minden nap kint van. Hogyha valami gondunk van, beszélünk az önkormányzat felé, és akkor itt az önkormányzat megcsinál mindent. Tehát... nincs ilyen problémánk.”* A lakását folyamatosan csinosítgatja (2. kép), ami miatt néhány pusztai furcsa szemmel néz rá. Összességében pozitívan viszonyul a pusztai élethez. *„Jobb itt élni, mint Bábolnán. Megmondom, azért, mert jobb a levegő, nyugodtabb a környezet és mink itt ez a négy család, aki itt lakik ez ilyen összetartóbb inkább, mint a többiek.”*

Farkaskút a Bábolnához tartozó puszták közül a legnépesebb. A pusztán látszólag mindenféle rendszer nélkül helyezkednek el a sorházak. A lakások sokfélék, némelyik kívülről fel van újítva, máshol azonban omlik a vakolat. A házak között ösvényszerű utak vezetnek keresztül-kasul. A pusztán sokáig bolt is működött, ma az épület erősen leromlott állapotú (3. kép). A helyszínen készült interjúban egy középkorú férfi és idősebb szülei beszéltek, mindhárman a majorban élnek. A legnagyobb problémának a vízellátás elégtelenségét tartják. Egy ideje már ugyanis szaga van a víznek és a nyomása sem megfelelő. Az idősebb úr már 50 éve Farkaskúton él, szerinte ma sokkal rosszabb a közösség, mint régen. *„Az a baj, hogy itten a nép nem fog össze. Itten egyik a másikára köpköd, mutogat. Mert nekem több van, meg neked több van. (...) Valamikor elmondtam – ötvenkét család lakott itt – valamikor, ha éjjel felkeltettek elmondtam ki hol lakik, hogy hiják. Most már a felét*

sem ismerem. Komolyan! Nem tudom, hogy kik azok.” A közeli állattartó telepen dolgozott, a fia jelenleg is oda jár dolgozni, a Kombinát egyik utódcége működteti a telepet. Amikor rákérdeztem, hogy szeretnének-e elköltözni visszakerdeztek: „*De hova? Van valami?*” Egy másik farkaskúti interjúalanyom a városban dolgozik közmunkásként, vele Bábolnán beszéltem. 10 éve költözött Farkaskútra Banáról, mert olcsóbb volt a lakás. A gyerekeivel és az unokáival él együtt, így öten laknak egy 35 m²-es lakásban, ez egy kicsit zavarja is. Ő úgy látja, hogy a fiatalabbak nem dolgoznak, legfeljebb alkalmi jelleggel.

Ölbővel kapcsolatban a lehető legnagyobb a káosz. A puszta eredetileg a Pannonhalmi Apátságé volt, majd a Bábolnai Állami Gazdaság kezelésébe került. Tárkány közigazgatási területén található, az adót is Tárkányra fizetik, ennek ellenére a lakók szociális ellátásáért a Bábolnai Önkormányzat felel. A bábolnai közmunkások között volt interjúalanyom is, a segítyt is Bábolnáról kapják és a tanyagondnok is Bábolnáról jár ki. A Kombinát idején Bábolna és a puszta között aszfaltos út épült ki, így Bábolna felől jobban és könnyebben megközelíthető, habár Tárkány közelebb van (Bábolna 8 km, míg Tárkány csak 6 km), valószínűleg erre vezethető vissza Bábolna szerepe a majorban. A pusztai lakások tulajdonosa a Bábolna Nemzeti Ménesbirtok Kft, aki a pusztán lovardát is működtet. Ez az egyetlen major, ahol a lakók nem saját, hanem bérelt lakásban élnek. Az általam megkérdezett ölbői lakos jelenleg közmunkás. Nagyon elégedett a körülményeivel, elmondása szerint csend és nyugalom van, a közbiztonság is jó a pusztán. Az Önkormányzat biztosít tanyai járatot, ami nagyban megkönnyíti az ügyintézkést, máskülönben nagyon nehéz kijutni a pusztára. 25 éve él a majorban és sosem jutott még eszébe, hogy elköltözzön.

4.3 Mezőhegyes majorjai – interjúk

Mezőhegyes majorjainak vizsgálatát szintén hét interjú alapján végeztem. Az interjúkat öt különböző majorban készítettem: Belsőperregpuszta, Kendergyár, Külsőperreg–Rákóczimajor, Ómezőhegyes, Újmezőhegyes. A majorok megválasztásánál szempont volt, hogy különböző háttérrel és eltérő karakterrel rendelkezzenek, az interjúk és a terepbejárás alapján pedig kiderült, hogy némi különbség Mezőhegyesen is van minden vizsgált major között. Az interjúk közül néhányban itt is egyszerre többen szólaltak meg, így összesen 11 helyi lakossal beszéltem. A második világháború előtt a majorokat elsősorban számozás alapján különböztették meg, a helyiek gyakran ma is ezeket a neveket használják. Az interjúkban megszólalók az alábbi majorokat nevezték meg számuk alapján: Újmezőhegyes a 28-as, Külsőperreg – Rákóczitelep a 47-es, a mellette található mára elnéptelenedett major pedig a 46-os számú volt eredetileg.

Belsőperegpuszta a vizsgált majorok között a második legnagyobb népességgel rendelkezik, 139 fő lakta 2011-ben. A korábban az Állami Gazdasághoz tartozó majorok közül a központtól a legmesszebb található, 8 km a távolság. A Battonyára vezető összekötő út és az ugyanoda tartó vasútvonal között helyezkedik el, mindkettőtől 1 km-re fekszik. A majorban a gazdaság állattartótelepet épített a major házai mellett, egy másik, nagyobb telep pedig a vasút mellett található, ami még ma is működik. Jellemzően sorházak vannak a pusztán (4–5. kép), illetve egy 5 ikerházból álló utca (6. kép). A házak közül több is felújított, frissen festett. Nagy részük a lakók tulajdonát képezi, néhány lakást bérelnék. Először egy 64 éves hölgyet kérdeztem, aki a '60-as évek elején költözött a majorba, az állattartó telepen dolgozott 15 évig. A pusztai közösséget jónak tartja, bár a szomszédjában található lakást egy középkorú házaspár bérlő, akik nem tartanak rendet a ház előtt. A férj olasz, a felesége pedig határon túli magyar származású. A tősgyökeres idős hölgy szemmel láthatóan elvárná, hogy az újabb beköltözők is beilleszkedjenek, és ugyanolyan rendet tartsanak a portájuk környékén. Negatívumként a munkalehetőségek hiányát, a major útjainak rossz minőségét említi, illetve úgy látja, hogy nagyon sok az üres lakás. A majorban egyébként van egy élelmiszerbolt, amivel meg van elégedve. Kiemeli, hogy a heti háromszor kijáró mozgóboltos kocsis is hasznos. A fia szintén majorban él Ómezőhegyesen, és egy magánvállalkozónál végez mezőgazdasági munkákat. Úgy látja, hogy az önkormányzat elhanyagolja őket. 2010-ben egy nagyobb vihar alkalmával több ház is megrongálódott, a vízellátás is szünetelt, de csak napokkal később javították ki a hibát. A másik interjúban két fiatal és egy középkorú úr szólalt meg. Az egyikük 19 éves, nemrég kezdett dolgozni a közeli állattartó telepen, ugyanazzal foglalkozik, mint az édesapja. A fiatalabb fiú 14 éves, Mezőhegyesen tanul, hét közben a kollégiumban lakik. Arra vonatkozóan, hogy milyennek tartják a majorban az életet nem adtak határozottan pozitív vagy negatív választ. *„Megszoktuk az évek alatt. Kicsit unalmas, de... munkahely közel...”* A jövőbeni terveikről megtudtam, hogy gondolkoznak azon, hogy később elmennek, az idősebb fiú Ausztriában is szívesen dolgozna. A 41 éves úr beszélt a szomszéd Külsőpereg–Rákóczimajorral fennálló kapcsolatáról is. *„Egymásnak megyünk dolgozni, ők jönnek segíteni, együttműködünk. Hát nem úgy van az... Hát én is járok át oda most fát vágni, meg minden. Meg segíteni emezt csinálni, amazt csinálni. Én meg, ha olyan van, akkor... Köll nekem? Akkor hozom! Szépen hozza nekem ide, segít.”* Ő is, és a korábbi interjúban megszólaló idős hölgy is hangsúlyozta a major melletti telep megszűnését, és annak negatív hatását.

Újmezőhegyes szintén az állami gazdaság kezében volt. A városközponthoz viszonylag közel, 4 km-re található. Abszolút számát tekintve itt volt a legnagyobb a

népességfogyás 1990 és 2011 között, előbbi időpontban 177-en, három éve 83-an laktak. A majorban több helyen láttam autót parkolni a házak előtt, mint máshol. Interjúalanyom egy 15 éves fiú volt, aki egy felújított ikerházban él szüleivel. Mezőhegyesen tanul, de nem igényli a bentlakást, meg tudja oldani a bejárást a majorból. Édesapja a Ménesbirtoknál, édesanyja a majorban található telepen dolgozik, egy magánvállalkozónál. Mezőgazdasági gépszerelőnek készül és a majorban, vagy a városban szeretne elhelyezkedni. A majorban élők munkahelyére is rákérdeztem. *„Hát, sokan a Vetőmagban vannak, Önkormányzatnál, de több az, aki nem dolgozik sehol.”*

A legnépesebb hagyományos majori szerkezettel rendelkező pusztá Ómezőhegyes, ahol 2011-ben 388 fő élt. A major speciális helyzete abból ered, hogy fizikailag a belterülettel érintkezik, ennek ellenére külterületnek minősül. A majorban a lakáskörülményeket illetően vegyes a kép. Található néhány jó állapotban lévő ikerház, önálló udvarrészsel, azonban nagyon sok a rossz állapotú sorház, amelyekben a lakások egymáshoz közel helyezkednek el. Az interjút egy ilyen sorházban élő három 50 és 60 év közötti lakóval készítettem. Lakásaik bejáratí ajtaja előtt 2-3 méterrel egy alacsonyabb épületsorban nyári konyhák, kamrák találhatók. Az így képződő szűk folyosón zajlik az élet: itt beszélgetnek egymással a lakók, itt dolgoznak. A sorház két végén van egy-egy csap, a nyári konyhák mögött pedig az illemhelyiség – se vezetékes víz, se csatornázás nincs a lakásokban. Elmondásuk szerint néhány házban összefogtak a lakók és saját erőből beköttették a vizet, de több másik sorházban is ugyanaz a helyzet, mint náluk. Ahogy mondják, korábban istálló volt az épület. A kéménye dűledezik, de nincs pénzük rá, hogy megcsináltassák. A 7. képen a ház az utcafront felől látható. Több lakás is üresen áll náluk, de a többi ház esetében van példa újabb beköltözőre. *„De ott is olyan van, hogy jönnek-mennek.”* Ketten már nyugdíjasok, a harmadik megszólaló 52 éves, de elveszítette a munkáját. Autószerelő a végzettsége, jelenleg közmunkából és segélyből él.

Külsőpereg–Rákóczimajor a korábban már megismert egykori tanácsi majorok egyike. A major jellege határozottan más, inkább egy parasztfalunak tűnik, mint majornak. Szegényesebb parasztházak találhatók zömmel (8. kép), de néhány felújított, sőt kibővített házat is láttam a bejárás során. Több házon ugyanakkor az „eladó” felirat volt látható ott jártamkor. Egy nyugdíjas úrral beszélgettem, aki már 1966 óta a majorban él, emlékei szerint ő az egyik legrégebbi lakó jelenleg. Eredetileg egy közeli tanyán laktak, de a '60-as években beköltöztek a majorba. A termelősövetkezet szervezésére, ami után a családja fuvarozásba kezdett, így emlékszik vissza: *„Volt ötvenhét-ötvennyolcban a tagosítás, a téeszésítés. Agitálás volt, lépjenek be a téeszbe, hát nagyon sokan, kilencven százaléka belépett a téeszbe,*

de Apám az nem lépett be, ő maradt maszek. Azt' akkor hordtuk, például 46-ból be a darálnivalót ide 47-be, piacra járt Apám a kocsival." Szegeden dolgozott egy ideig, aztán a hazaköltözése után a Belsőperreg melletti telepen volt állattenyésztő. Rákérdeztem, hogy jelenleg milyennek ítéli meg a helyzetet a majorban: *„Reménytelen... Kiöregszik a falu. Hát egy iskolás gyerek nincsen tán' öt vagy hat. Valamikor még, mikor én jártam iskolába itt két iskola volt! Elsőtől nyolc osztályig. (...) Hát itt erre nincs semmi munkalehetőség. Valamikor a sertéstelepen dolgoztunk harmincan is. Most meg dolgoznak hatan-heten."* Érdeklődtem, hogy az eladósorba került házakra akad-e vevő. *„Hát nem nagyon. Románok gyűttek ide, vagy két család. Két-három évvel ezelőtt. Azok gyűnnek elég sűrűn. (...) Megvették itt a házat, azt' akkor hetente-két hetente, mikor hogy gyűnnek. Nyáron van, hogy egész nyáron itt vannak. Az egyik család. A másik az ritkán gyűn."* Több házat is a majorban hétvégi házként használnak, például az övével szemközti ház is egy Mezőhegyesen élő házaspár tulajdona. A majorban élők közül többeknek van földjük, amit javarészt a rendszerváltáskor kaptak kárpótlásként.

A Kendergyár már az 1800-as évek végén megépült, mellette a többi majorhoz hasonló cselédlakásokban helyezték el a gyárban dolgozókat (9. kép). Később egy sor ikerház is épült (10. kép). Ma a major magánterület, miután a privatizáció idején egy olasz zipzárgyártó cég nemcsak a régi kendergyárat, de a hozzá tartozó lakásokat is megvette. Két nyugdíjas hölgyet szólaltattam meg, mindketten a Kendergyárban dolgoztak korábban. Egyikük 1944 óta él a majorban, 3 éves volt, mikor beköltöztek. A lakásokat bérlik, a tulajdonos nem adja el, pedig a hölgy megjegyezte, hogy már szerették volna megvenni. Mivel a major magánterület, az önkormányzatnak nincs mozgástere. *„Itt el van választva, itt 28, meg a gyár között, ugye. Mivelünk nem foglalkoznak úgy, mert mi „maszekok” vagyunk, tehát maszektól béreljük a lakást. Mán' a 28-cal többet foglalkoznak. Ahogy volt a vihar 2010. január 18-án, akkor ugye levitte a tetőt, hát annyi segítséget kaptunk, hogy amit a gyárról leszedtek hullámpalát, akkor tehát kaptuk, hogy saját költségünkön megcsinálni, ablakokat kiverte, azt is saját költségünkön csináltuk. De ezt a cég adta. Még akkor, mikor levitte a szél az egész tetőt, mer' nemcsak úgy, hogy egy-kettőt, a palát az egészet lesöpörte, akkor gyűttek a tűzoltók, 28-nál oda vitték a föliát, ide már nem tudtak hozni, mert hát ez magánterület. Szóval nem adnak nekünk, de a községfejlesztési adót azt fizessük!"* Kiért arra is, hogy sok üresedő lakás van, azonban ezeket nem adják ki senkinek. *„Például emezen a soron, mindjárt a kapunál, idelátszik a vége, ott van egy jó, felújított lakás. Azt'98-ban újítták föl, két szoba, fürdőszoba, előszoba, külön vécé, konyha, kamra, fölújított lakás. Kiköltözött belőle, aki lakik, és nem adják oda, inkább ott hagyják elrohadni."* Összességében szeret a majorban lakni: *„Én megszoktam... hát ebben a lakásban '79 óta lakok, azelőtt ott*

laktunk a soron. Itt az ember úgy rendezi... nem háborgat senki sem bennünket, mert hazudnánk, ha azt mondanánk, hogy piszkálnak bennünket. Csendes.” A másik interjúalanyom 1975 óta lakik a majorban, elmondása szerint, amikor beköltöztek, rendben volt tartva a major, amióta megszűnt a Kendergyár, azóta azonban rendkívül lepusztult. „*De tulajdonképpen én azt mondom, hogy azóta is nagyon szeretek itt kint lakni. Ami nekem per pillanat nem tetszik, az az, hogy vannak lakások, tehát több fürdőszobás lakás, amit hagynak a pusztulatnak. (...) Pedig nagyon sokan kiköltöztek volna valahova, ahol mittudomén... szedek egy kis gallyat és tud melegíteni, víz van, tehát ott vannak az üres fürdőszobás lakások. Sokan megtették volna ezt, hogy akkor kijönnek. Akár még ide eljönni dolgozni is. Mert a dolgozók 95%-a az a központból járt ide ki dolgozni. Tehát én valahogy ezt nem tudom érteni, hogy a mai körülmények között, amikor lehetne egy kis kertet gondozni, tehát családoknak az életét jobbra tenni, akkor miért nem foglalkoznak ilyennel. Ez az egyik. A másik az, hogy Mezőhegyes viszont arról híres, hát hogy ilyen Magyarországon nincs is, hogy ennyi majorból álljon össze. Mondjuk sok megszűnt, de akkor is szerintem azért ezt valahol szem előtt kéne tartani.”* Az 50 m²-es lakás bérleti díja 2000 forint egy hónapra. A tulajdonosnak a majorhoz fűződő viszonyára is kitért a beszélgetés során: „*Most lehet, hogy nagyon-nagyon csúnyát fogok mondani, de ezt szemtől pofába megmondta az itteni ügyvezető igazgató, hogy ő szíve szerint ezt az egészet, ahogy van, úgy dúratná le. Merthogy ez csak egy nyűg a tulajdonosoknak.*” A sorházuktól 40-50 méterre a kendergyár egykori kéménye áll, az alja a házak felől be van horpadva, félő, hogy egy nagyobb vihar esetén ledől, azonban a tulajdonos nem hajlandó megcsináltatni. Amit ez a viszony szül, azt interjúalanyom a következőképpen foglalja össze: „*Olyan gazdátlanok vagyunk. Tehát élünk, nem mer senki semmibe belefogni, mert engedély, meg most beleegyeznek, meg nem egyeznek, meg majd lesz valahogy, meg majd ők csinálják, és toporgunk egy helyben az elképzelésekkel, a csodára várva, hogy esetleg...*”

4.4 Az interjúk tanulságai, a puszták mai helyzete

A fent leírtakkal bepillantást próbáltam nyújtani a bábolnai és a mezőhegyesi majorok lakóinak mai helyzetébe, a puszták jelenlegi állapotába. Most a terepen szerzett tapasztalatok alapján kialakult képet foglalom össze.

A két város napjainkban eltérő gazdasági helyzetben található. Míg Bábolnán a Kombinát megszűnését követően megjelent néhány nagyobb cég, addig Mezőhegyesen a munkanélküliség a legégetőbb probléma. Az eltérő gazdasági szituáció ellenére a majorok között felfedezhető bizonyos hasonlóság. A korábban meghatározó állami gazdasági

munkahelyek mindkét város majorjaiban drasztikusan csökkentek a privatizáció következtében. A majorok jelenlegi lakosságának zöme korábban az állami gazdaságok alkalmazottja volt, főként állattenyésztéssel, szakképzettséget nem igénylő munkákkal foglalkoztak. Ennek következtében sokan nem tudtak új munkát szerezni, mindkét vizsgált településen megfigyelhető, hogy az aktív korú majoriak nagy része alkalmi munkákból él, illetve közmunkás. Az interjúalanyok nagyrészt az idősebb, elsősorban nyugdíjas korosztályból kerültek ki, és úgy látják, hogy ők vannak többségben a pusztán. A fiatalok, ha tehetik, elmennek. Mindkét város mellett található egy-egy, furcsa szituáció közepette létező major. Bábolna mellett Ölbőpuszta, Mezőhegyes estében pedig az egykori Kendergyár majorja körül alakultak ki rendezetlen viszonyok. Az ölbőiekről ugyan a Bábolnai Önkormányzat gondoskodik, de jogilag Tárkány, a Ménesbirtok és Bábolna között öröklődnek. A kendergyári lakosok az egyik interjúalany szavaival élve „gazdátlanok” érzik magukat, az Önkormányzat nem tudja biztosítani az ellátásukat olyan mértékben, mint a többi majorban. Mindkét településen megjelentek mozgóboltos kereskedők, akik a majorokban a boltok hiányából profitálnak, a majoriak ellátásában fontos szerepük van.

A bábolnai majorok között és a majorokon belül is felfedezhetők kisebb különbségek a lakások állapotával összefüggésben. A majorokon belül elsősorban az anyagi helyzet és a lakosok életvitele felfogása a differenciáló. A legtöbb majorban ugyanúgy látható felújított lakás, mint rossz állapotú, elhanyagolt. A majorok közötti különbségekben döntő szerepe van a beépítés jellegének, így az ikerházakkal rendelkező Darányitelepen sokkal kisebb a zsúfoltságérzet, mint a sorházak által uralt pusztákon (Farkaskút, Kajánd). A majorok közül a legtöbb előregedő, azonban a nagyobb népességű és könnyebben elérhető Farkaskút esetében megfigyelhető a fiatalok magasabb aránya, az utóbbi évtizedben szegényebb beköltözők is voltak, a többi majorban általában arról beszéltek, hogy zömmel a „régiek” lakják. A szegényebbek kiszorulását a szintén Komárom-Esztergom megyei Mocsá határában található Tömördpuszta esetében is leírták (Kovács É. – Vidra Zs. 2012).

Mezőhegyesen sokkal markánsabb megosztottság is érezhető az általam bejárt majorok között. Az egyik határozott különbség a földosztás utáni differenciálódás máig ható következménye: a legnagyobb mértékben az egykori tanácsi majorok néptelenednek el. Ellentmondásos Ómezőhegyes állapota abból a szempontból, hogy a központhoz legközelebb található major, ennek ellenére a legrosszabb állapotokat itt tapasztaltam. A központhoz szintén viszonylag közeli Újmezőhegyesen ugyanakkor az átlagosnál jobb körülményekkel találkoztam, több porta körül is a gyarapodás jeleit fedeztem fel (autó, felújított lakás, szépen rendben tartott udvarok).

Bábolnán az interjúalanyok közül többen panaszkodtak a majorokban a közösség, az összetartás hiányára, a pusztán belüli ellentétekre. Mezőhegyesen ezzel szemben inkább az egymásra való odafigyelésről és segítségnyújtásról beszéltek a megkérdezettek. Viszont az önkormányzat segítőkészségével kapcsolatban éppen ellentétesek a tapasztalatok. Bábolnán a megszólalók általában elégedettek voltak a város tevékenységével, Mezőhegyesen inkább érezték úgy, hogy elhanyagolják őket, annak ellenére, hogy utóbbi városban jóval nagyobb a tanyagondnoki hálózat. Mezőhegyesen több majorban is említették (Ómezőhegyes, Külsőpereg–Rákóczimajor, Belsőpereg), hogy Romániából érkeztek beköltözők az utóbbi években. Hozzájuk néha negatív, de inkább semleges volt a megszólalók viszonya. A két város majorjai közötti különbség továbbá, hogy Bábolnán több majorban is stabil volt a népesség az elmúlt évtizedben, Mezőhegyesen azonban inkább a népességszám csökkenése volt jellemző.

5. Összegzés, eredmények

Két azonos múlttal rendelkező, mára pedig várossá vált település majorjainak vizsgálatára, összehasonlítására vállalkoztam. A vizsgálat során áttekintettem a huszadik század második felében megindult változások hatásait a településekre, ezen belül a településszerkezet, a helyi társadalom, a helyi gazdaság változásait is részleteztem. A dolgozatot a jelenlegi helyzet elsősorban interjúk alapján történő feltárásával, és az eredmények értelmezésével zártam.

A második világháború előtt mindkét birtokon a magánnagybirtokoktól átvett termelési rendszer volt jellemző, aminek központi elemei a majorok voltak. A magánnagybirtokok pusztáinak társadalma, életjelenségei, települési szerkezetük meglehetősen sajátos volt. A ménesbirtokok a magánnagybirtokoktól ugyanakkor számos tulajdonságukban különböztek. Más volt a bérezés, a szociális ellátás rendszere, a külső hatásokat jelentősen tompították a birtokok belső törvényei. A két birtok méretében és ebből következően a gazdaság összetettségében, a majorok számában és intézményellátottságában (például a majori iskolák) is kézzelfoghatóan különbözött egymástól. Azonban összességében a hasonlóságok domináltak, társadalmuk kettős tagozódású volt: a központban katonatisztek, a majorokban gazdasági cselédek éltek.

A második világháború után felbomlott a korábbi nagybirtokrendszer, azonban a bábolnai és mezőhegyesi majorok nagy része továbbra is az állam kezében volt. Mezőhegyesen a majorok egy része újjgazdákhöz került, és már a földosztás után jelentősen átalakult mind jellegét, mind társadalmát illetően. Bábolnán a '60-as években induló

gazdaságszervezési reformok hatására változott meg gyökeresen a korábbi gazdálkodási rend, és a helyi társadalom. A korábbi csoportok helyett az agrárértelmiség és a szakképzetlen alkalmazottak váltak meghatározóvá, előbbiek a városközpontban, utóbbiak a majorokban és a városközpontban éltek. Mezőhegyesen emellett a két csoport mellett megjelent a termelőségvetkezeti parasztság, illetve a cukorgyári munkásság is. A helyi társadalmak átalakulásával együtt a gazdasági tevékenység és a települések képe is gyökeresen átalakult. A majorok egy részében ikerházak épültek, a belterületeken pedig lakótelepek és családi házas utcák jöttek létre.

Jelenleg a majorokban javarészt az állami gazdaság volt dolgozói és leszármazottjaik élnek. Erőteljes nosztalgikus hangulat tapasztalható a pusztai emberek körében, különösen az idősebbek esetében. Ennek oka, hogy jelenleg a majoroknak egyre inkább elvész a szerepük a városok társadalmi-gazdasági rendszerében, amely a vizsgált településeken – változó mértékben és hangsúlyokkal ugyan – de lényegében a XIX. század második felétől a XX. század végéig adott volt. A privatizáció bizonyos üzemegységek esetében jelenleg is zajlik, az állami gazdaságok leépülése óta túl kevés idő telt el ahhoz, hogy meg lehessen állapítani a folyamatok kifutását, a majorok jövőbeli sorsát. Jelentős részük már most is kiöregedő állapotban van és várhatóan el is fog tűnni a jelenlegi népesség. Bizonyos majorokban azonban megindult a szegényteleppé válás, az olcsóbb élet miatt előfordulhat, hogy többen is kiköltöznek majd majorokba. Egy lehetséges forgatókönyv, hogy új funkciót kap egy-egy major, például az alternatív életformák, természetközeli élet igénye életben tarthatja ezeket a településeket. Kezd kialakulni a hétvégi házas funkció Mezőhegyes bizonyos majorjaiban, valamint a rekreációs funkció is működik Bábolna mellett. Néhány majorban a régi mezőgazdasági telepeken ma is folyik gazdasági tevékenység, azonban munkaerőigényük jelentősen lecsökkent, a helyieknek nem, vagy csak kis részüknek adnak munkát, ráadásul a tulajdonosok is a költséghatékonyság miatt egyre kevesebb alkalmazottat szeretnének foglalkoztatni. Összességében jelenleg a rendszerváltásig fennálló szerepkör, funkciók és társadalom eltűnésének vagyunk szemtanúi Bábolna és Mezőhegyes majorjainak esetében.

Irodalomjegyzék

- Balanyi Miklós (1996): Lámpások voltak... : Egy lezárt kor emlékei a kutatások és visszaemlékezések tükrében (1882-1987). Mezőhegyes Város Önkormányzata, Mezőhegyes, 335 p.
- Bajmócy Péter – Pócsi Gabriella – Józsa Klára (2008): A majorságok településföldrajzi fejlődése és jelenlegi differenciálódása Somogy megye példáján. In: IV. Magyar Földrajzi Konferencia, pp: 322–327.
- Bajmócy Péter – Balogh András (2012): Egykori majorok tipizálása Vas megyei példákon. In: Földrajzi Közlemények, 136/2. pp: 165–181.
- Balogh András – Bajmócy Péter (2011): Majorok a nyugat-Dunántúlon. Savaria University Press, Szombathely, 126 p.
- Becsei József (1993): Mezőhegyes településmorfológiai jellemzői. Földrajzi értesítő 42/1–4. pp. 193–223
- Beluszky Pál (1999): Magyarország településföldrajza: Általános rész. Dialóg Campus, Budapest; Pécs, 584 p.
- Beluszky Pál (2005): Magyarország történeti földrajza I. Dialóg Campus, Budapest; Pécs, 462. p.
- Beluszky Pál (2008): Magyarország történeti földrajza II. Dialóg Campus, Budapest; Pécs, 436. p.
- Bilkó István (2005): Csém múltja és jelene. Csém Polgármesteri Hivatala, Csém, 186 p.
- Erdei Ferenc (1940): Magyar falu. Reprint, 1974, Akadémiai kiadó, Budapest, 246 p.
- Erdei Ferenc (1984): A mezőgazdasági népesség társadalmi-gazdasági viszonyainak alakulása a felszabadulás után. In: Történelem és társadalomkutatás. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 201–241
- Féja Géza (1938): Viharsarok: az Alsó-Tiszavidék földje és népe. Athenaeum Kiadó, Budapest, 275 p.
- Gunst Péter – Wellmann Imre (1989): A 200 éves Bábolna múltjáról. Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát, Bábolna, 88 p.
- Gunst Péter (1998): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Napvilág kiadó, Budapest, 437 p.
- Gyáni Gábor – Kövér György (2004): Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól a második világháborúig. Osiris, Budapest, 395 p.

Hamar Anna (1998): Agrárátalakulás Magyarországon a kilencvenes években I–II. Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola, Szolnok, 280, ill. 205 p.

Hecker Walter (1997): A bábolnai arab ménés. Agroinform Kiadóház, Budapest, 205 p.

Hollós László (2009): Mezőhegyes képes albuma. Kiadó: Csanádi István, Mezőhegyes, 2. bővített kiadás, 126 p.

Illyés Gyula (1936): Puszták népe. Reprint, 1993 Századvég, Budapest, 218 p.

Kardos László (1955): Jegyzetek a volt uradalmi cselédség kultúrájának és életmódjának alakulásáról (Szentgyörgypusztá). In: Ethnographia, pp. 225–344.

Kovács Éva–Vidra Zsuzsanna (2012): Kényszer, vagy kivonulás – élet a peremeken. Tér és Társadalom, 26/4. pp. 73–92.

Kovácsné Oláh Veronika (1989): Mezőhegyes város fejlődése, társadalmi-gazdasági helyzete. A Központi Statisztikai Hivatal Békés megyei Igazgatósága, Békéscsaba, 31 p.

Lengyel Zsuzsa (1988): Bábolna. Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 124 p.

Lukács-Kutasi Judit (2013): Bábolna a mi városunk. Bábolna Város Önkormányzata, Bábolna, 120 p.

Mátyus Aliz–Tausz Katalin (1984): Maga-ura parasztok és uradalmi cselédek: szociográfia. Magvető, Budapest, 217 p.

Mendöl Tibor (1963): Általános településföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 567p.

Dr. Molnár István – Szabóné Dr. Medgyesi Éva (1987): Állami Gazdaságok Magyarországon. Mezőgazdasági kiadó, Budapest, 416 p.

Ortutay Gyula: Magyar néprajzi lexikon

Pusztai József (2000): Bábolna: visszatekintés az őskortól 1945. történelmi dátumáig a Millennium alkalmából. Bábolna Önkormányzata, 99 p.

Schlett András (2004): Innováció a szocializmusban: A Bábolnai Állami Gazdaság története 1960 és 1991 között. Ph.D értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem – BTK, 213p.

Szakács Ferenc (2010): Bábolna újjászületése: Bábolna 50 évének változásairól, 1958-2008. Bábolna Város Önkormányzata, Bábolna, 144 p.

Szakács Sándor (1969): Állami gazdaságaink helyzetének alakulása 1945-1948. Akadémiai Kiadó, Budapest, 144 p.

Sz. Bozsik Nóra: (1984): Mezőhegyes lótenyésztésének története 1785-től 1985-ig. Mezőhegyesi Mezőgazdasági Kombinát, Mezőhegyes, 2. bővített kiadás, 83 p.

Tóth István (1986): Mezőhegyes kétszáz éve. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 156 p.

Tóth Zoltán (1997): A települések világa. Ponte Press, Pécs, 211 p.

Varga Dávid (1991): Mai puszták népe: volt cselédek, mai gondok Dél-Dunántúl állami gazdasági pusztáin. Baranya megyei könyvtár, Pécs, 265 p.

Vági Gábor (1994): Mezőhegyes. Századvég Kiadó, Budapest, 323 p.

Vuics Tibor (1988): A "sajátos" településtípus értelmezése Bábolna példáján. In: A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Konferenciakötet, MTA, Pécs, pp. 184–189.

Zsótér Brigitta (2008): Változások a délkelet-alföldi Mezőhegyes életében várossá nyilvánítását követően. Területi Statisztika, 48/6. sz. pp. 651–657.

Dokumentumok, felmérések:

A Magyar Királyi Állami ménesbirtokok: Mezőhegyes, Kisbér, Bábolna (1933)

Bábolna pusztái: Hosszú távú koncepció kidolgozása a Bábolna környéki pusztákon lakók életminőségének javítására – állapotfelmérés. 2007, Bábolna város önkormányzata, Bábolna
Mezőhegyes Város Fejlesztési Koncepciója – fejlesztési stratégia. 2009, Tér és Terület Bt., Gyula

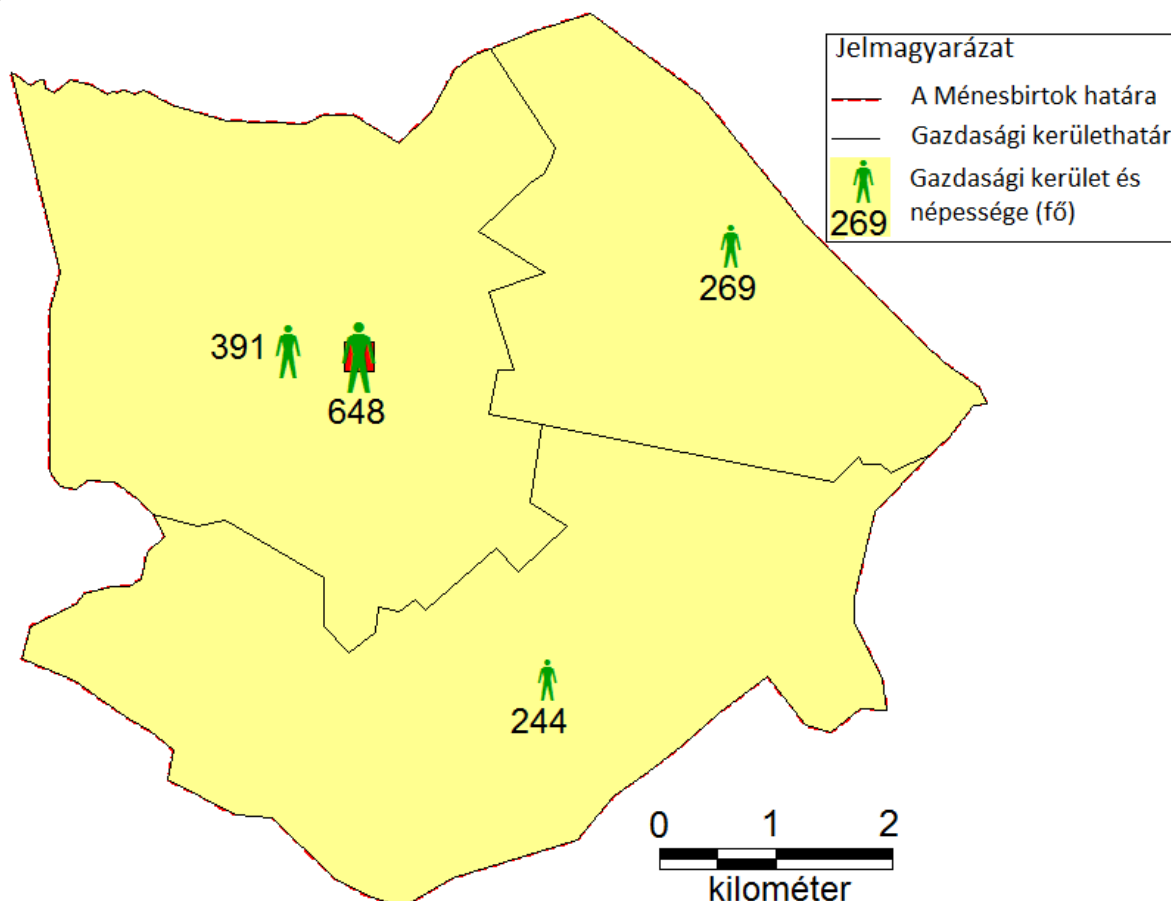
Statisztikai források:

KSH (1930; 1960; 1970; 1980; 1990) Népszámlálások: A külterületi lakott helyek adatai

KSH (2003; 2011): Magyarország helységnévtára

A Bábolnai Ménesbirtok gazdasági kerületeinek népességszáma (1930)

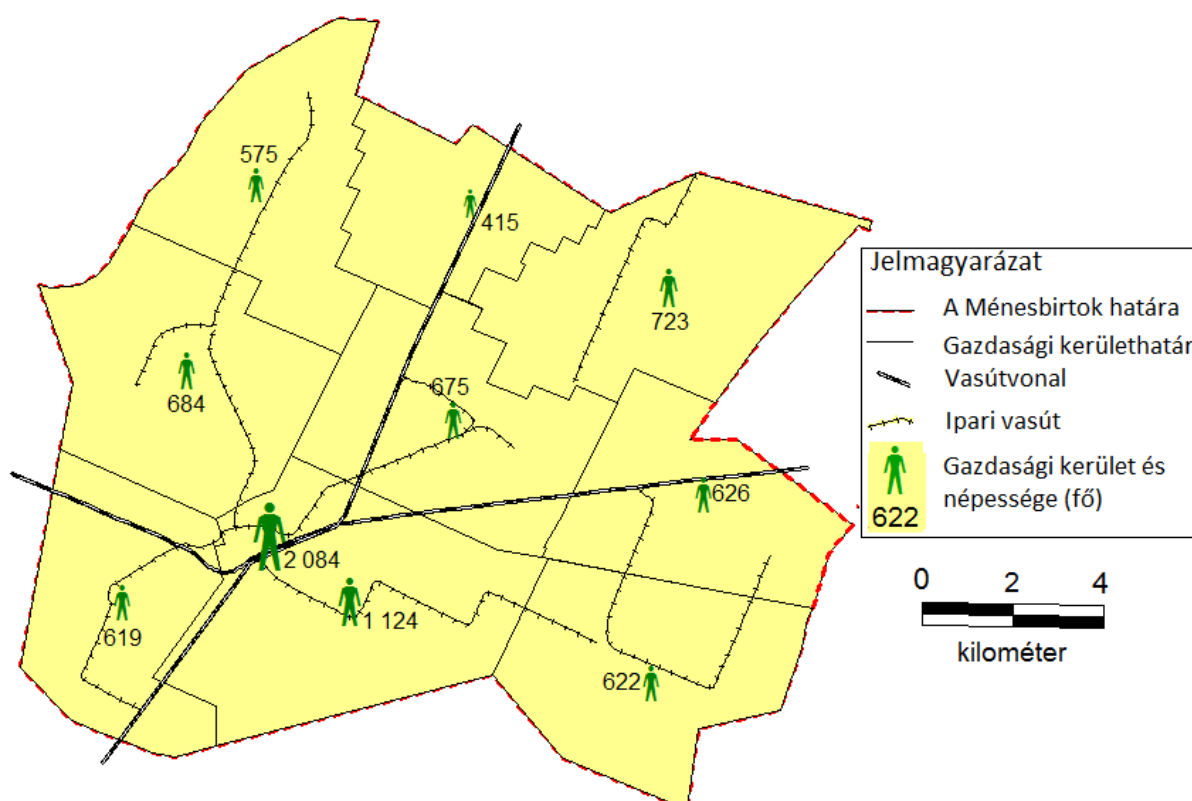
1. térkép

Saját szerkesztés

A Mezőhegyesi Ménesbirtok gazdasági kerületeinek népességszáma (1930)

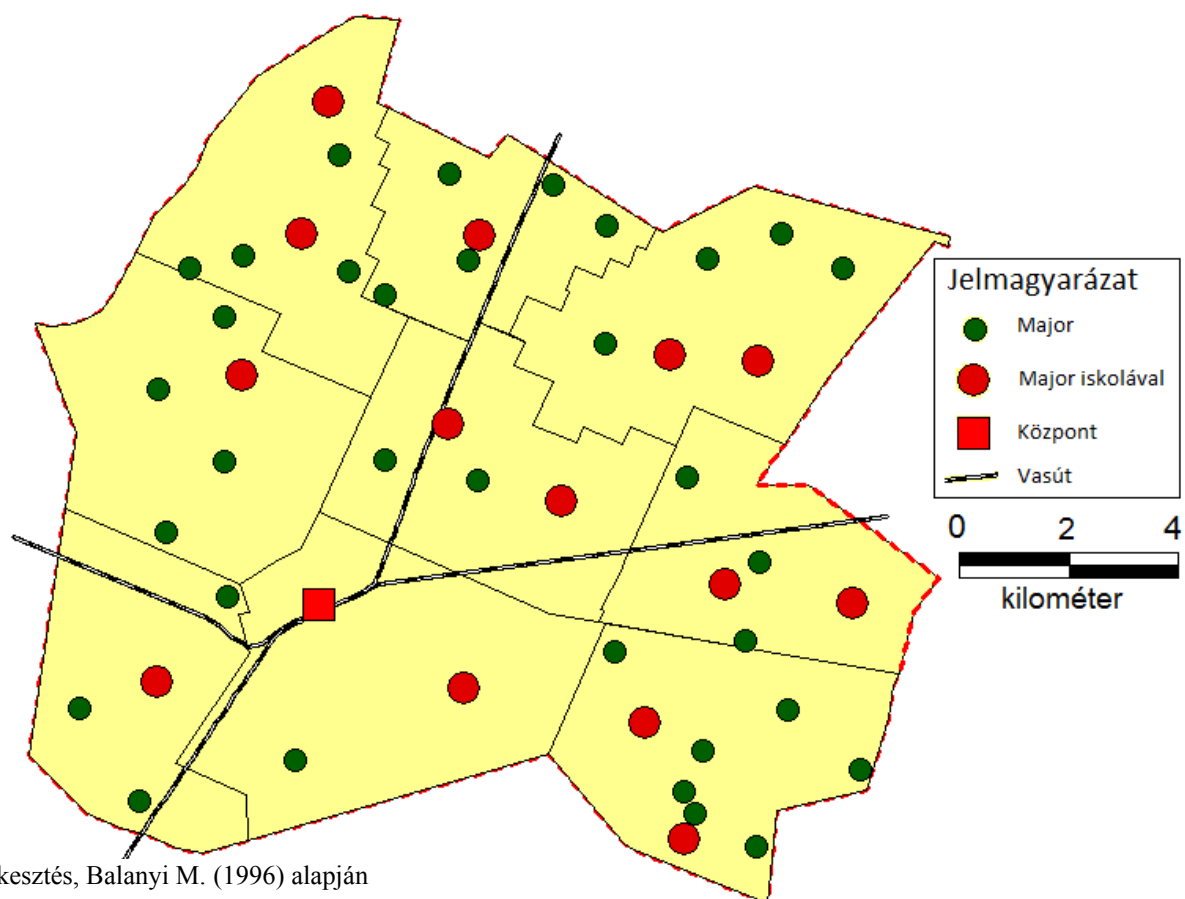
2. térkép

Saját szerkesztés

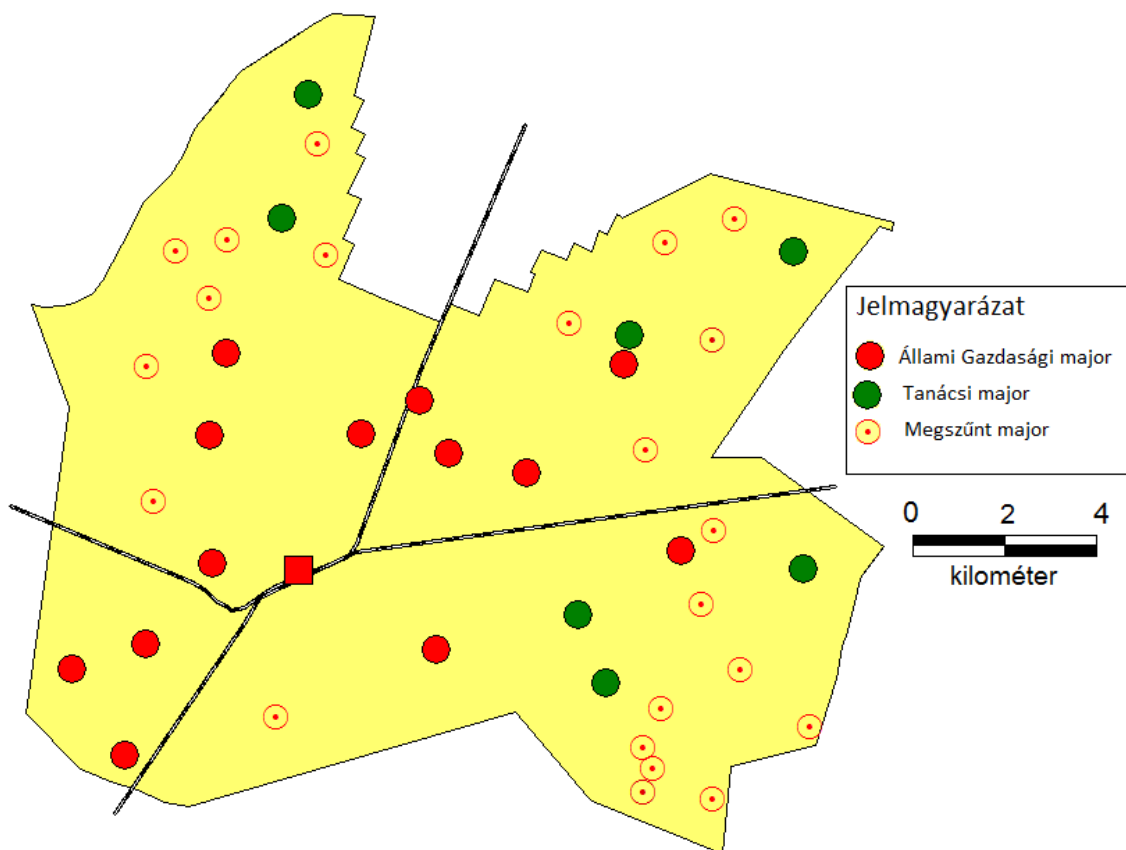
A mezőhegyesi majori iskolahálózat (1889–1987)

3. térkép

A különböző típusú majorok területi eloszlása Mezőhegyesen az 1970-es években

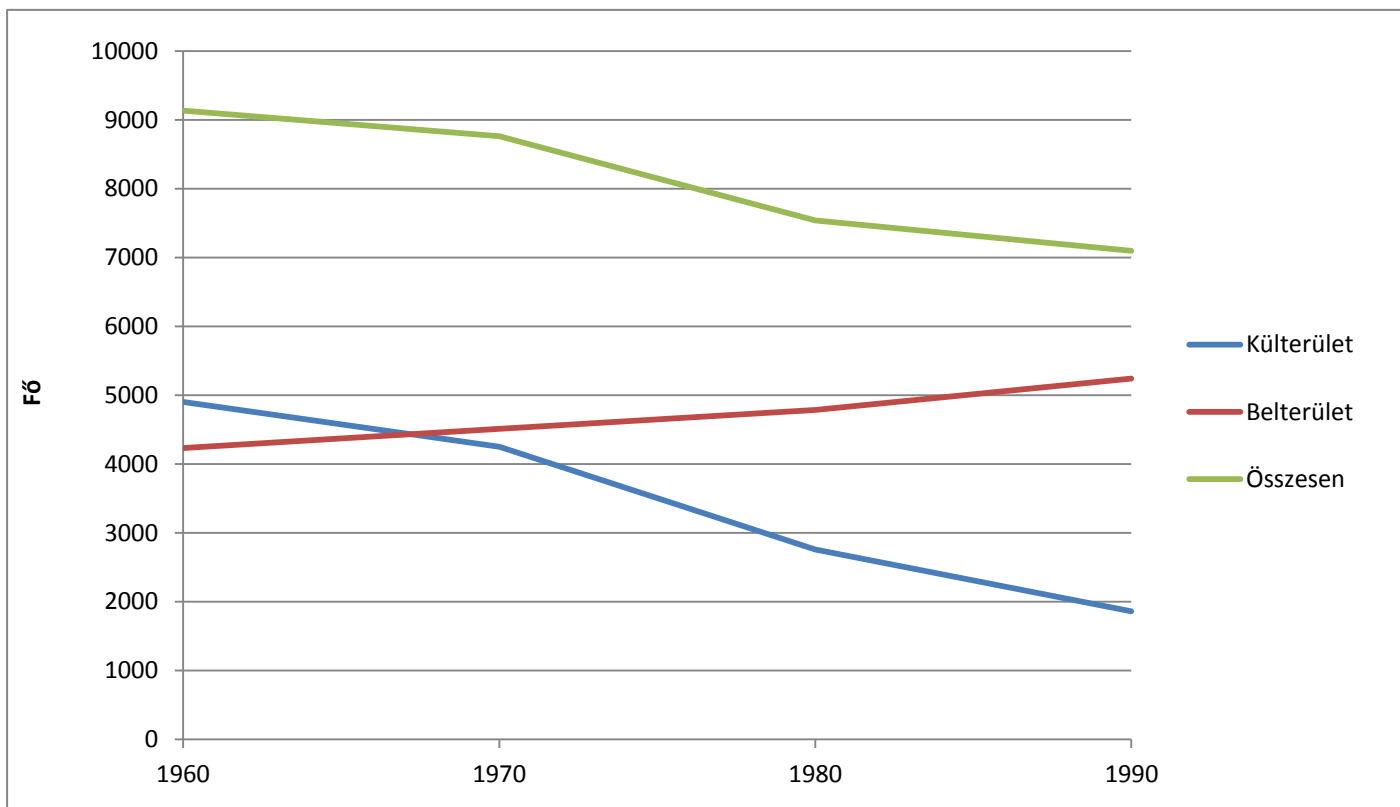
4. térkép

Saját szerkesztés, Vági G. (1994) alapján

Mezőhegyes népességszámának területi összetétele és változásai (1960–1990)

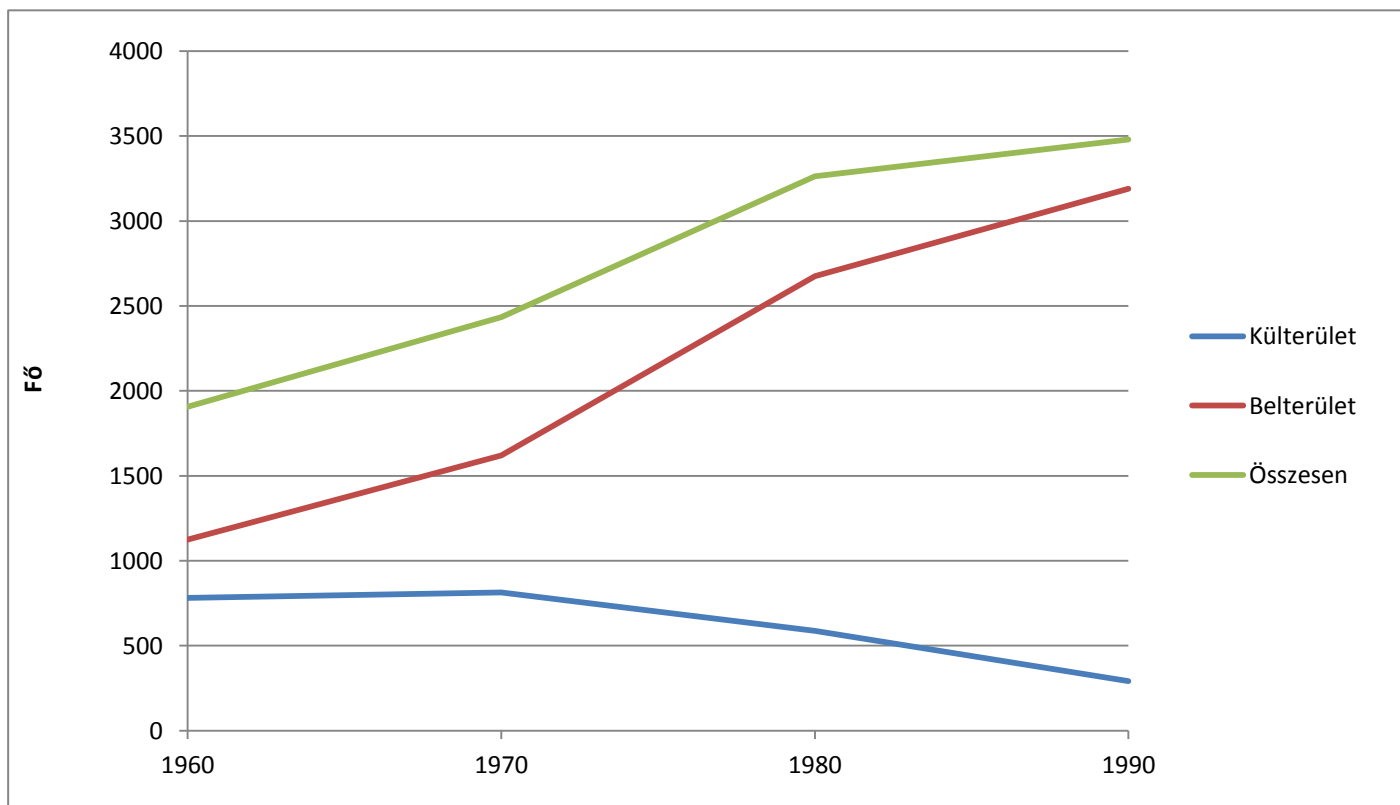
1. diagram

Saját szerkesztés

Bábolna népességszámának területi összetétele és változásai (1960–1990)

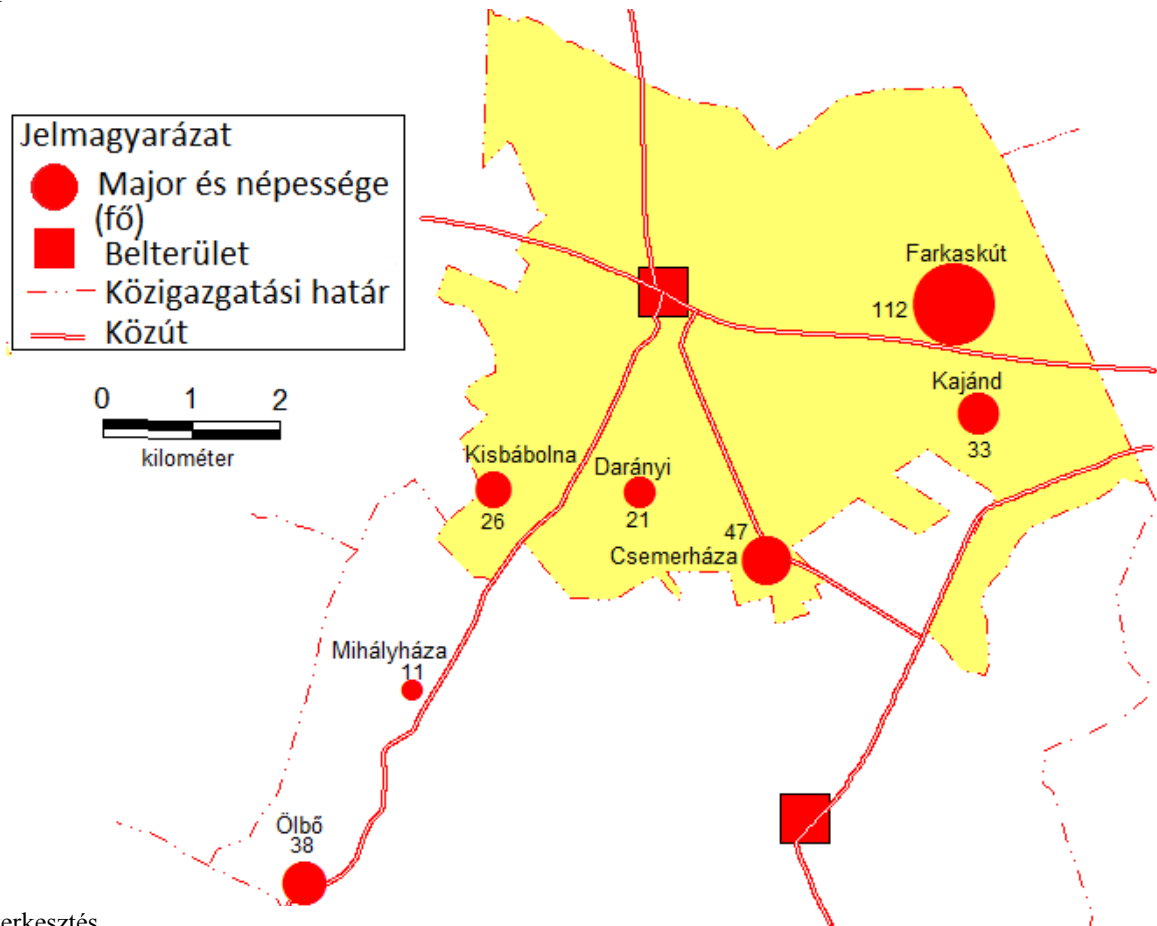
2. diagram

Saját szerkesztés

Bábolna majorjainak népességszáma, 1990 (fő)

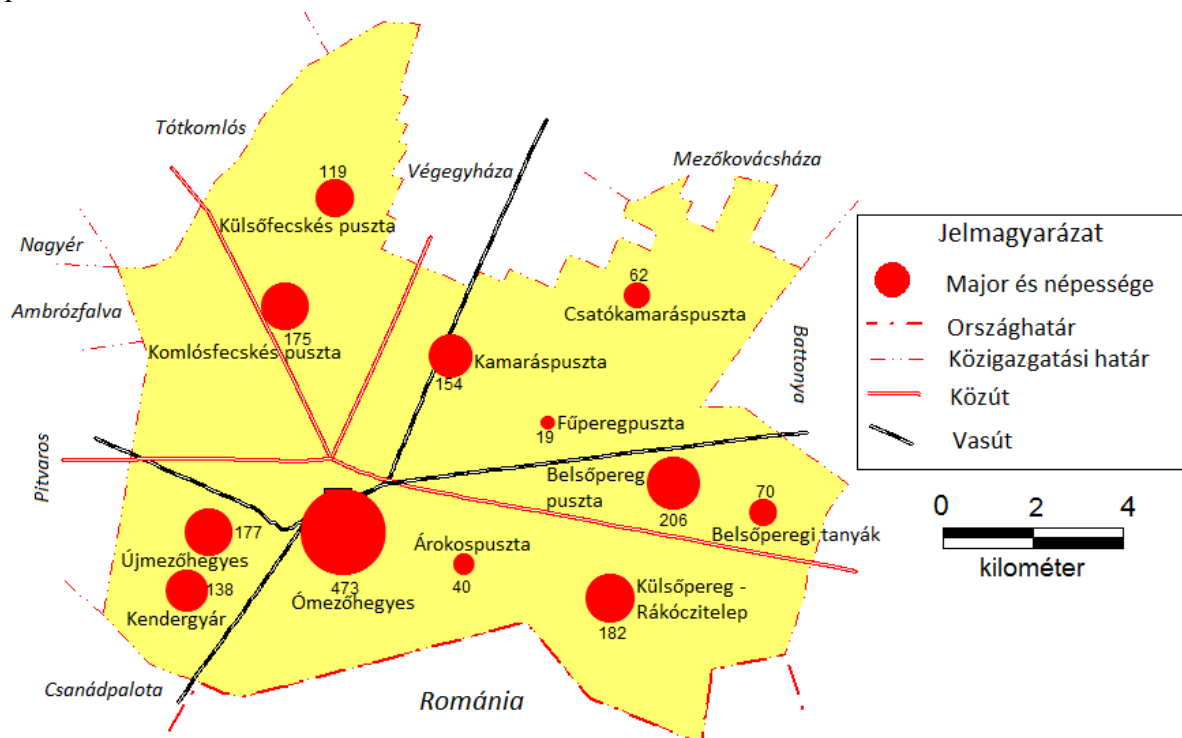
5. térkép

Saját szerkesztés

Mezőhegyes majorjainak népességszáma, 1990 (fő)

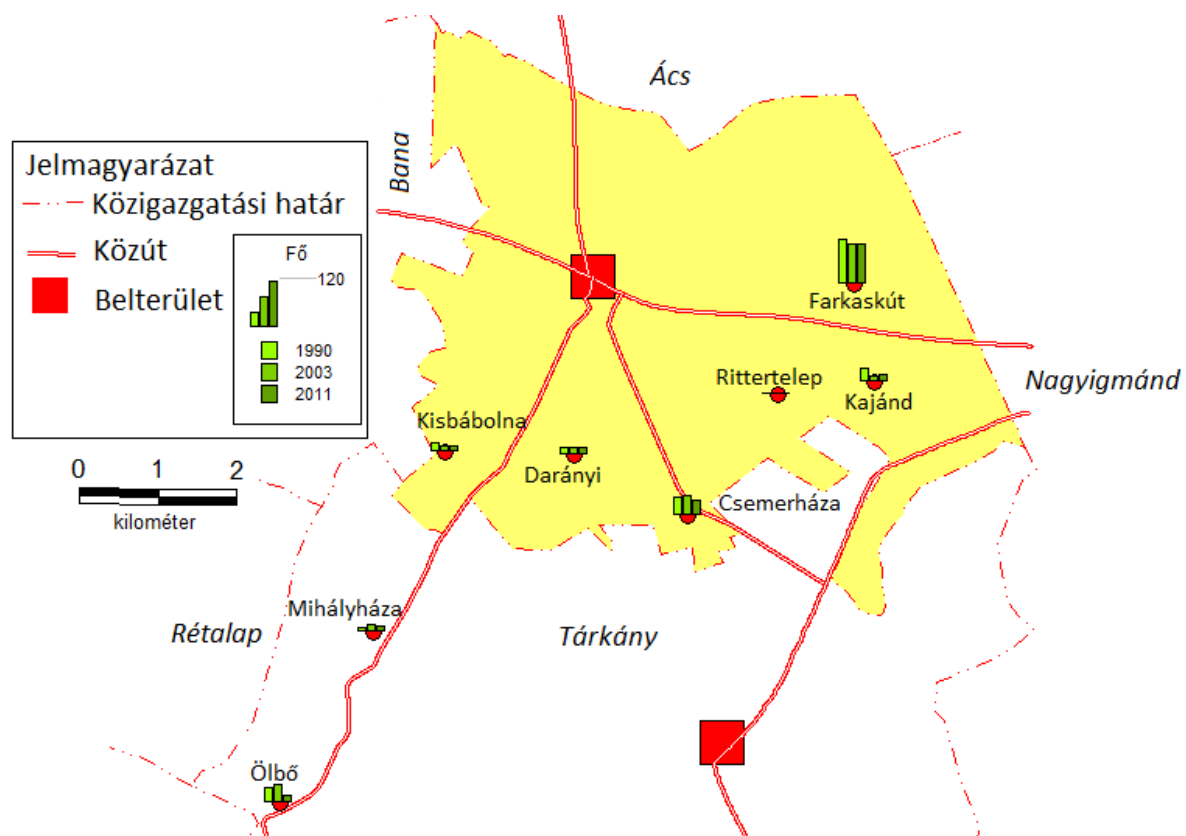
6. térkép

Saját szerkesztés

Bábolna majorjainak népességszám-változása (1990–2011)

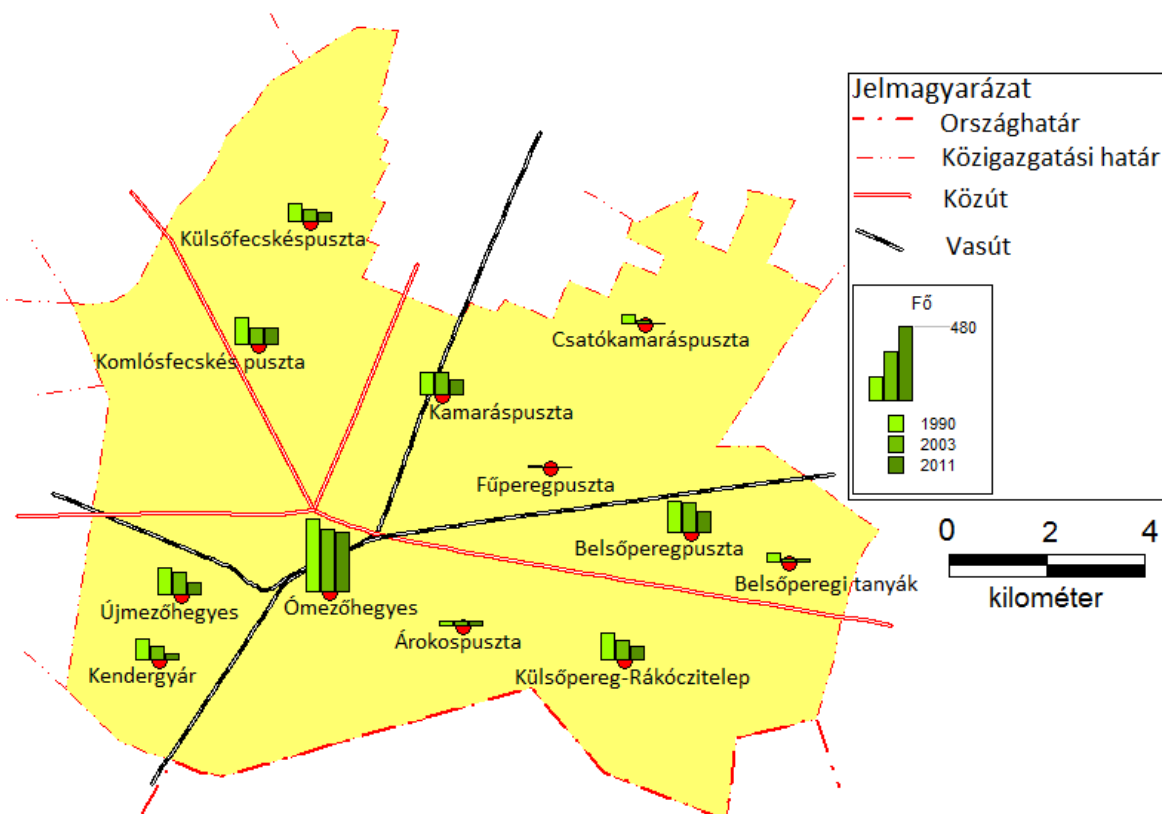
7. térkép

Saját szerkesztés

Mezőhegyes majorjainak népességszám-változása (1990–2011)

8. térkép

Saját szerkesztés

1. táblázat

Bábolna	Lakások száma (db)			Egy lakásra jutó lakók száma (fő/db)		
	1990	2003	2011	1990	2003	2011
Csemerháza	39	18	18	1,21	2,89	2,28
Darányitelep	8	8	8	2,63	2,50	2,50
Farkaskút	47	38	40	2,38	2,61	2,48
Kajánd	19	8	9	1,74	2,00	2,00
Kisbábolna	26	5	6	1,00	2,80	2,67
Mihályházapuszta	6	6	6	1,83	3,17	2,50
Ölbőpuszta	17	17	17	2,24	2,53	1,24
Rittertelep	2	2	2	—	2,00	1,50

Adatok forrása: KSH

2. táblázat

Mezőhegyes	Lakások száma (db)			Egy lakásra jutó lakók száma (fő/db)		
	1990	2003	2011	1990	2003	2011
Árokospuszta	16	16	16	2,50	2,56	2,31
Belsőperegityák	52	53	42	1,35	0,55	0,67
Belsőperegpuszta	77	81	77	2,68	2,44	1,81
Csatókamarás	63	60	62	0,98	0,43	0,13
Fűpereg	16	0	0	1,19	—	—
Kamaráspuszta	86	79	87	1,79	1,86	1,15
Kendergyár	68	45	45	2,03	2,00	1,07
Komlósfecskéspuszta	73	61	68	2,40	1,92	1,68
Külsőfecskéspuszta	60	53	56	1,98	1,57	1,16
Külsőpereg-Rákóczitelep	119	111	97	1,53	1,15	0,97
Ómezőhegyes	200	195	194	2,37	2,07	2,00
Újmezőhegyes	78	60	56	2,27	2,48	1,48

Adatok forrása: KSH

Lakóház Kisbábolnán

1. kép

Díszített lakóház Csemerházán

2. kép

3. kép

Sorház és nyári konyhák Belsőperegen

4.kép

Sorház Belsőperegen

5. kép

Ikerházak Belsőperegen

6. kép

Sorház Ómezőhegyesen

7. kép

Parasztház Külsőpereg – Rákóczimajorban

8. kép

9. kép

Ikerház a Kendergyárnál

10. kép

1. Függelék

A kutatás során a hazai földrajzi szakirodalom által kevésbé feltárt majori múltú települések vizsgálata volt a cél, két egykori ménesbirtok példáján. Ehhez a meglévő földrajzi irodalom mellett más tudományterületek eredményeit (szociológia, néprajz), illetve helyi, helytörténeti irodalmakat is be kellett vonni a vizsgálatba. A mai viszonyok feltárásához önálló terepi kutatásra volt szükség, amely interjúkészítés és terepbejárás formájában történt. A kutatás során kiderült, hogy a második világháború után a korábban egységes társadalommal és funkcióval jellemezhető majorok között differenciálódás ment végbe, ami a vizsgált két település – Mezőhegyes és Bábolna – majorjai között is különbségeket generált. Itt elsősorban az állami major – termelőszövetkezeti major kettősség volt jellemző. A rendszerváltás után beinduló és máig tartó magánosítás egy teljesen új helyzetet generált a majorok nagy részében, hiszen kiépülésüktől kezdve állami tulajdonban voltak. A folyamatok ma mindkét település majorjainál az elnéptelenedés, elöregedés felé mutatnak, hiszen a legtöbb helyen megszűntek, illetve csak jelentős létszámcsökkenéssel maradtak meg az addigi biztos munkahelyek. A népesség tartós megmaradására csak néhány major számíthat, itt is elsősorban a szegényebbek kényszerű betelepülése miatt.